

**Příjmová diference rodin a domácností,
vliv dávek státní sociální podpory na příjmy rodiny
(vybrané souvislosti s natalitním chováním)**

Sylva Ettlerová

VÚPSV
únor 2003

Obsah

Úvod	3
1. Základní informace o datovém souboru a jeho skladbě	4
Shrnutí	11
2. Příjmová diferenciacie domácností podle sledovaných charakteristik	12
2.1 Příjmové nerovnosti domácností s dětmi a bez dětí podle sociální skupiny	12
2.2 Rozdíly v příjmech domácností s dětmi a bez dětí podle věku přednosta a sociální skupiny domácností	14
2.3 Domácnosti dělníků	16
2.4 Domácnosti samostatně činných osob	17
2.5 Domácnosti zaměstnanců	19
2.6 Domácnosti zemědělců	22
Shrnutí	24
3. Sociální příjmy a jejich vliv na celkové příjmy domácností	27
3.1 Přídavek na dítě	27
3.2 Sociální příplatek	29
3.3 Rodičovský příspěvek	31
3.4 Souhrnně o státní sociální podpoře	33
Shrnutí	41
Závěry z hlediska koncepce systému státní sociální podpory	43
Poznámky	48
Literatura	49

Úvod

Při koncipování rodinné (příp. populační) politiky je nutno brát v úvahu synergické působení řady faktorů sociálně-politických, ekonomických, demografických apod., jakož i ekonomickou úroveň domácností, kterou můžeme vnímat jako jednu z determinant natalitního chování lidí. Samotná ekonomická úroveň domácnosti závisí na dalších charakteristikách (materiálních, kulturních, sociálních podmínkách), přičemž zásadní vliv si stále zachovává úroveň příjmů domácnosti. Ekonomická aktivita (potencionálních) rodičů (členů domácnosti) jako hlavní zdroj rodinných příjmů osob v produktivním věku se proto stává východiskem zkoumání v této analýze.

Studie se zabývá zejména čistými úplnými rodinami, a to z několika základních pohledů. Analýza je věnována často zdůrazňované potřebě dvou pracovních příjmů v rodině a dopadu absence příjmu člena či členů domácnosti na výslednou ekonomickou situaci domácnosti. Další významné hledisko našeho zájmu představuje přítomnost (a počet) dětí v rodině. Zvláštní pozornost věnujeme vlivu sociálních příjmů jakožto kompenzaci nedostatku příjmů z pracovní činnosti, a to z hlediska jejich výše a významu v rodinném rozpočtu. Daná studie zvláště zjišťuje ekonomickou situaci „mladých“ domácností, tj. domácností s předností do 35 let věku.

Analýza ekonomické a sociální situace domácností vychází ze statistiky rodinných účtů (SRÚ) za rok 2000, základní rovinu zkoumání tvoří komparace příjmové situace domácností s dětmi a domácností bez dětí, a to v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů (členů domácnosti).

Předkládaná práce je součástí série výzkumných zpráv projektu „České rodiny: současný stav a vývojové trendy“. Tato zpráva je v této sérii specifická svým zaměřením na objektivní charakteristiky a předpoklady života rodin, a to jednak na jejich příjmovou úroveň a diferenciaci a jednak na analýzu vlivu dávek státní sociální podpory na příjmy různých typů rodin. Další zprávy prezentující výsledky projektu jsou především věnovány jednak demografickému vývoji (z pohledu demografické statistiky) a jednak subjektivní reflexi rodinného života v postojích, názorech a životních zkušenostech různých generací (z dat dotazníkového sociologického šetření). Celkový obraz dnešní rodiny doplní zpráva ze šetření provedeného tzv. biografickou metodou a zpracování sondy o praktické komunální politice vůči rodinám.

1. Základní informace o datovém souboru a jeho skladbě

Zpravodajské domácnosti SRÚ (cca 0,1 % ze všech domácností) jsou vybírány záměrným kvótním výběrem. Výběrovými znaky pro základní soubor jsou sociální skupina domácnosti (určená sociální příslušností osoby v čele domácnosti), počet nezaopatřených dětí (u domácností důchodců počet členů) a čistý peněžní příjem na osobu [www.czso.cz]. Vedle základního souboru existuje ještě tzv. doplňkový soubor zahrnující rodiny s dětmi s minimálními příjmy. V základním souboru jsou totiž tyto domácnosti zastoupeny úměrně jejich skutečnému podílu na celkovém počtu domácností v příslušné sociální skupině, takže jejich četnost je pro samostatné zpracování nedostatečná. Na druhou stranu je nutno počítat s vyloučením domácností s vysokými příjmy ze šetření.

Domácnosti pro doplňkový soubor jsou vybírány bez ohledu na sociální skupinu osoby v čele domácnosti. Kromě níže uvedených sociálních skupin sem dále spadají domácnosti nezaměstnaných, osamělých matek pobírajících rodičovský příspěvek nebo invalidních důchodců s nezaopatřenými dětmi. Absolutní počty domácností za jednotlivé sociální skupiny a počty domácností doplňkového souboru nebyly stanoveny proporcionálně k jejich podílu v celé populaci, ale jsou kompromisem mezi požadavky na minimální náklady na šetření a maximální velikost souboru.

Celý datový soubor tvoří 3 717 domácností, z toho 3 299 domácností patří do základního souboru. Jeho rozdělení do sociálních skupin přináší následující tabulka. **Sociální skupina** je určena sociální příslušností osoby v čele domácnosti, a to bez ohledu na ekonomickou aktivitu ostatních členů. V úplných rodinách se vždy jedná o muže, v neúplných rodinách většinou o rodiče (častěji ženu - matku), je-li ekonomicky aktivní (jinak může být osobou v čele ekonomicky aktivní dítě). Domácnosti základního souboru budou hlavním předmětem dalších analýz. U zbylých 418 domácností doplňkového souboru, kam patří nízkopříjmové rodiny s dětmi, nastíníme jejich základní strukturu, více se jim budeme věnovat ve 3. kapitole o sociálních příjmech.

T a b u l k a 1 **Datový soubor SRÚ**

základní soubor		doplňkový soubor	
sociální skupina	počet	rodiny s dětmi	počet
dělníci	972		418
samostatně činní	444		
zaměstnanci	872		
zemědělci	297		
důchodci	714		

Pramen: ČSÚ, Statistika rodinných účtů, 2000

Na začátku je třeba ještě poznamenat, že při podrobnějším členění jednotlivých domácností (z hlediska ekonomické aktivity členů domácnosti a počtu dětí) mohou vzniknout dílčí „podsoubory“ domácností s velmi malými absolutními četnostmi. Na zjišťované charakteristiky tak mohou působit náhodné vlivy, vypovídací schopnost výsledných údajů proto nelze v těchto případech považovat za dostatečnou. Na danou situaci bude dále v textu vždy upozorněno.

Protože nás zajímají rozdíly mezi domácnostmi s dětmi a bezdětnými, rozdělíme si podle toho celý soubor na dva, co do velikosti téměř srovnatelné soubory – 1 949 (52,4 %) domácností s dětmi a 1 768 (47,6 %) domácností bez dětí. V obou typech jsou zastoupeny všechny sociální skupiny základního souboru, tj. domácnosti dělníků, samostatně činných osob, zaměstnanců, zemědělců a důchodců. Uvnitř základního souboru se daný poměr rodin s dětmi vůči bezdětným obrátí - 46,4 %, resp. 53,6 %, nicméně z tabulky 2 je patrné, že ve

všech sociálních skupinách (logicky kromě domácností důchodců) převažují rodiny s dětmi. Bezdětných domácností samostatně činných osob je dokonce dvakrát méně než těch s dětmi. Doplňkový soubor je tvořen pouze rodinami s dětmi.

T a b u l k a 2 Domácnosti bez dětí a s dětmi podle sociální skupiny domácnosti

sociální skupina	domácnosti bez dětí			domácnosti s dětmi		
	abs. četnost	rel. četnost	podíl v dané soc. skupině	abs. četnost	rel. četnost	podíl v dané soc. skupině
dělníci	415	23,5%	42,7%	557	36,4%	57,3%
samostatně činní	149	8,4%	33,6%	295	19,3%	66,4%
zaměstnanci	362	20,5%	41,5%	510	33,3%	58,5%
zemědělci	130	7,4%	43,8%	167	10,9%	56,2%
důchodci	712	40,3%	99,7%	2	0,1%	0,3%
základní soubor celkem	1 768	100,0%	-	1531	100,0%	-
doplňkový soubor	-	-	-	418	-	-

Jednotlivé domácnosti dále můžeme rozdělit podle **typu domácnosti**. Ten nabývá několik specifických podob rozdílných pro domácnosti s dětmi a bez dětí. Úplně čisté rodiny bez dětí tvoří přes polovinu všech *bezdětných domácností*. Patří sem více než jedna třetina domácností důchodců, 30 % domácností dělníků a dvakrát méně domácností zaměstnanců. Méně než desetina bezdětných párů se vyskytuje v domácnostech samostatně činných a zemědělců. Druhým nejčastějším typem domácnosti bez dětí je domácnost samotné ženy. Z více jak poloviny (54,1 %) se jedná o ženy - důchodkyně (v případě domácnosti samotných mužů tvoří důchodci 45,4 %), dále sem spadá téměř každá třetí domácnost zaměstnanců.

Strukturu bezdětných domácností jednotlivých sociálních skupin v členění podle typu domácnosti a podle ekonomické aktivity jejích členů najdeme v následující tabulce. Toto podrobné složení domácností nám pomůže při analýze různých charakteristik a budeme se tedy na něj odkazovat dále v textu.

T a b u l k a 3 Struktura bezdětných domácností podle typu domácnosti a ekonomické aktivity členů

domácnosti celkem	počet ekonomicky aktivních členů (EA)						celkem	100,0%
	0 EA	1 EA	2 EA	3 EA	4 EA	typ domácnosti		
čistá úplná	336	131	448	-	-	915	51,8%	
smíšená úplná	-	3	18	37	19	77	4,4%	
nerodinná	4	20	30	3	-	57	3,2%	
jednotlivec-muž	80	94	-	-	-	174	9,8%	
jednotlivec-žena	297	248	-	-	-	545	30,8%	

dělníci	počet ekonomicky aktivních členů (EA)						celkem	100,0%
	0 EA*	1 EA	2 EA	3 EA	4 EA	typ domácnosti		
čistá úplná	1	68	210	-	-	279	67,2%	
smíšená úplná	-	3	6	18	6	33	7,9%	
nerodinná	1	7	6	3	-	17	4,1%	
jednotlivec-muž	-	39	-	-	-	39	9,4%	
jednotlivec-žena	-	47	-	-	-	47	11,3%	

sam. činní	počet ekonomicky aktivních členů (EA)							
	typ domácnosti	0 EA	1 EA	2 EA	3 EA	4 EA	celkem	100,0%
čistá úplná	-	21	60	-	-	-	81	54,4%
smíšená úplná	-	-	7	6	7	-	20	13,4%
nerodinná	-	1	2	-	-	-	3	2,0%
jednotlivec-muž	-	22	-	-	-	-	22	14,8%
jednotlivec-žena	-	23	-	-	-	-	23	15,4%

zaměstnanci	počet ekonomicky aktivních členů (EA)							
	typ domácnosti	0 EA*	1 EA	2 EA	3 EA	4 EA	celkem	100,0%
čistá úplná	-	25	108	-	-	-	133	36,7%
smíšená úplná	-	-	3	7	3	-	13	3,6%
nerodinná	-	11	20	-	-	-	31	8,6%
jednotlivec-muž	1	23	-	-	-	-	24	6,6%
jednotlivec-žena	2	159	-	-	-	-	161	44,5%

zemědělci	počet ekonomicky aktivních členů (EA)							
	domácnost	0 EA	1 EA	2 EA	3 EA	4 EA	celkem	100,0%
čistá úplná	-	17	70	-	-	-	87	66,9%
smíšená úplná	-	-	2	6	3	-	11	8,5%
nerodinná	-	1	2	-	-	-	3	2,3%
jednotlivec-muž	-	10	-	-	-	-	10	7,7%
jednotlivec-žena	-	19	-	-	-	-	19	14,6%

důchodci	počet EA členů	
	typ domácnosti	0 EA
čistá úplná	335	47,1%
nerodinná	3	0,4%
jednotlivec-muž	79	11,1%
jednotlivec-žena	295	41,4%

* jednotlivé případy domácností s nulovým počtem ekonomicky aktivních osob nejsou zahrnuty do další analýzy (zpracovávají se pouze případy jednoho, příp. dvou ekonomicky aktivních osob)

Pokud jde o domácnosti s dětmi, tak více jak **čtyři pětiny domácností představují** „tradiční“ model rodiny, tj. **čistou úplnou rodinu s dětmi**. Podíl jednotlivých sociálních skupin na úplných rodinách je méně diferencovaný než u čistých úplných rodin bez dětí, nicméně je opět vyšší v domácnostech dělníků a zaměstnanců (38,3 %, resp. 28,8 %). Výskyt domácností důchodců můžeme v tomto případě považovat za zanedbatelný (2 domácnosti). V rámci jednotlivých sociálních skupin čistá úplná rodina výrazně převažuje nad ostatními typy (kromě domácností doplňkového souboru, kde zaujímá polovinu souboru). Daný podíl se pohybuje v rozmezí od 71,5 % u domácností zaměstnanců do 92,8 % v domácnostech zemědělců (viz. dále).

Čistá rodina s dětmi pouze s jedním rodičem zaujímá v základním souboru zhruba desetinu. Z téměř 70 % ji přitom tvoří domácnosti zaměstnanců (jedná se o 22 % zaměstnaneckých domácností), dalších 19 % najdeme v dělnických domácnostech. Podíl ostatních domácností na neúplných čistých rodinách je co do četnosti jejich výskytu poměrně zanedbatelný. Naproti tomu v doplňkovém souboru představuje daný typ druhou nejpočetnější a nejvýznamnější skupinu domácností.

T a b u l k a 4 Domácnosti s dětmi podle typu domácnosti

typ domácnosti	základní soubor		doplňkový soubor	
	abs. četnost	rel. četnost	abs. četnost	rel. četnost
úplná čistá	1 263	82,5%	209	50,0%
úplná smíšená	86	5,6%	2	0,5%
čistá neúplná	162	10,6%	200	47,8%
smíšená neúplná	20	1,3%	7	1,7%

Opět nás zajímalo složení jednotlivých domácností s dětmi, zejména pak struktura čistých úplných a neúplných domácností v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů a na počtu dětí. V tabulce 5 je také pro srovnání poznamenán celkový a průměrný počet dětí v daných typech domácností, a to v rámci jednotlivých sociálních skupin a za domácnosti celkem. Ostatní typy domácností nejsou z důvodu nižší četnosti výskytu zmíněny tak podrobně.

T a b u l k a 5 Struktura domácností základního souboru s dětmi podle typu domácnosti a ekonomické aktivity členů

domácnosti celkem	úplná čistá rodina			neúplná čistá rodina		celkem
	počet dětí	2 EA	1 EA	0 EA*	1 EA	
1	300	150	2	104	1	557
2	486	184	2	55	-	727
3	71	45	-	2	-	118
4	8	7	-	-	-	15
5	5	2	-	-	-	7
6	-	1	-	-	-	1
celkem	870	389	4	161	1	1 425

Pozn.: počet dětí 2 466 (všech dětí je 2 591) - 95,2%; průměrný počet dětí 1,73 (celkem 1,69)

dělníci	úplná čistá rodina			neúplná čistá rodina		celkem
	počet dětí	2 EA	1 EA	0 EA*	1 EA	
1	124	60	-	21	1	206
2	166	80	2	9	-	257
3	26	14	-	-	-	40
4	4	4	-	-	-	8
5	2	2	-	-	-	4
celkem	322	160	2	30	1	515

Pozn.: počet dětí 892 (943) - 94,6%; průměrný počet dětí 1,73 (1,69)

úplná čistá rodina	484	86,9%	podíl na všech úpl.č.rodinách	38,3%
úplná smíšená rodina	39	7,0%	podíl na všech neúpl.č.rodinách	
čistá neúplná rodina	31	5,6%		19,1%
smíšená neúplná rodina	3			

sam. činní	úplná čistá rodina		neúplná č.r.	celkem
	počet dětí	2 EA	1 EA	
1	49	36	10	95
2	107	36	3	146
3	12	17	-	29
6	-	1	-	1
celkem	168	90	13	271

Pozn.: počet dětí 480 (507) - 94,7%; průměrný počet dětí 1,77 (1,72)

úplná čistá rodina	258	87,5%	podíl na všech úpl.č.rodinách 20,4%
úplná smíšená rodina	23	7,8%	podíl na všech neúpl.č.rodinách
čistá neúplná rodina	13	4,4%	8,0%
smíšená neúplná rodina	1		

zaměstnanci	úplná čistá rodina		neúplná č.r.	celkem	
	počet dětí	2 EA	1 EA		
	1	101	42	70	213
	2	145	46	40	231
	3	17	8	2	27
	4	2	1	-	3
	5	2	-	-	2
	celkem	267	97	112	476

Pozn.: počet dětí 778 (817) - 95,2%; průměrný počet dětí 1,63 (1,60)

úplná čistá rodina	364	71,5%	podíl na všech úpl.č.rodinách 28,8%
úplná smíšená rodina	18		podíl na všech neúpl.č.rodinách
čistá neúplná rodina	112	22,0%	69,1%
smíšená neúplná rodina	16		

zemědělci	úplná čistá rodina		neúplná č.r.	celkem	
	počet dětí	2 EA	1 EA		
	1	26	12	3	41
	2	68	22	3	93
	3	16	6	-	22
	4	2	2	-	4
	5	1	-	-	1
	celkem	113	42	6	161

Pozn.: počet dětí 314 (322) - 97,5%; průměrný počet dětí 1,95 (1,93)

úplná čistá rodina	155	92,8%	podíl na všech úpl.č.rodinách 12,3%
úplná smíšená rodina	6	3,6%	podíl na všech neúpl.č.rodinách
čistá neúplná rodina	6	3,6%	3,7%

* jednotlivé případy domácností s nulovým počtem ekonomicky aktivních osob nejsou zahrnuty do další analýzy (zpracovávají se pouze případy jedné, příp. dvou ekonomicky aktivních osob)

T a b u l k a 6 Struktura domácností doplňkového souboru s dětmi podle typu domácnosti a ekonomické aktivity členů

doplň. soubor	úplná čistá rodina			neúplná čistá rodina		celkem	
	počet dětí	2 EA	1 EA	0 EA	1 EA		
	1	8	29	3	43	37	120
	2	26	65	2	57	30	180
	3	14	37	3	10	13	77
	4	5	12	-	5	3	25
	5	1	3	-	1	-	5
	6	-	-	-	-	1	1
	8	-	1	-	-	-	1
	celkem	54	147	8	116	84	409

Pozn.: počet dětí 850 (866) - 98,2%; průměrný počet dětí 2,08 (2,07)

úplná čistá rodina	209	50,0%
úplná smíšená rodina	2	
čistá neúplná rodina	200	47,8%
smíšená neúplná rodina	7	

Dříve než se pustíme do zkoumání ekonomické úrovně jednotlivých domácností, popíšeme si ještě věkové složení domácností. Domácnosti si rozdělíme na „mladé“ a „starší“, přičemž „bodem zlomu“ zvolíme věk 35 let. Zaměříme se pak převážně na „mladé“ domácnosti, tj. **domácnosti s přednostou do 35 let věku**, abychom získali více informací o ekonomické situaci mladých rodin. Zajímavé bude jistě i srovnání jejich příjmové úrovně s ekonomickou situací „starších“ domácností. Nejprve si tedy přiblížíme strukturu „mladých“ domácností, která nám poslouží při další analýze.

T a b u l k a 7 Domácnosti s přednostou ve věku 35 let a mladším

	domácnosti bez dětí					domácnosti s dětmi				
	celkem		podíl v soc. skupině*	z toho čisté úplné rodiny		celkem		podíl v soc. skupině*	z toho čisté úplné rodiny	
	abs.	rel.		abs.	rel.	abs.	rel.		abs.	rel.
dělníci	76	33,9%	18,3%	41	53,9%	228	41,3%	40,9%	217	95,2%
sam. činní	34	15,2%	22,8%	11	32,4%	99	17,9%	33,6%	94	94,9%
zaměstnanci	97	43,3%	26,8%	33	34,0%	171	31,0%	33,5%	134	78,4%
zemědělci	14	6,3%	10,8%	8	57,1%	54	9,8%	32,3%	50	92,6%
celkem	224	100%	-	93	41,5%	552	100%	-	495	89,7%

Pozn.: * znamená podíl „mladých“ domácností v dané sociální skupině

doplňkový soubor celkem	z toho:			
	čisté úplné rodiny		čisté neúplné rodiny	
	absolutně	relativně	absolutně	relativně
215	102	47,4%	111	51,6%

„Mladé“ domácnosti najdeme mnohem častěji mezi domácnostmi s dětmi - 767 (tj. 39,4 %; bez doplňkového souboru - 552, tj. 36,1 %) než v bezdětných domácnostech - 224 (tj. 12,7 %; bez domácností důchodců pak 21,2 %). Z údajů v tabulce můžeme vyčíst, že **nejvíce „mladých“ bezdětných domácností připadá na domácnosti zaměstnanců**, a to jak uvnitř této sociální skupiny (26,8 %), tak i ze všech sociálních skupin (43,3 %). Třetinu všech „mladých“ domácností bez dětí tvoří dělnické domácnosti, i když v rámci této sociální skupiny představují jen 18,3 %. Pokud se v domácnosti vyskytují děti, situace je jiná. **Nejvíce „mladých“ domácností s dětmi** (pomineme-li doplňkový soubor) se nachází **v dělnických domácnostech** - kolem 40 %. Podíly ostatních domácností uvnitř „svých“ sociálních skupin jsou víceméně shodné (32 - 34 %), v rámci všech typů domácností vznikají značné rozdíly. „Mladé“ domácnosti s přednostou - zemědělcem jsou v obou případech zastoupeny v nejmenším počtu.

Pokud budeme uvažovat **jen čisté úplné rodiny**, narazíme na několik odlišností. V „mladých“ bezdětných rodinách tvoří partnerské páry dělníků a zemědělců nadpoloviční většinu, v rodinách zaměstnanců a samostatně činných jen zhruba třetinu. Jinak je tomu **v rodinách s dětmi**, kdy se **ve všech sociálních skupinách (kromě domácností zaměstnanců) vyskytuje přes 92 % čistých úplných rodin**. Na ostatní typy „mladých“ domácností bude upozorněno v rámci analýzy jednotlivých sociálních skupin.

Podíváme-li se blíže na čisté úplné rodiny, a to v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů, přijdeme na další zajímavé diference. Čisté úplné rodiny „mladých“ s jedním nebo oběma ekonomicky aktivními rodiči totiž nalezneme ve jmenovaných sociálních skupinách v různé míře. Podrobnější členění těchto domácností v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů a počtu dětí zobrazují tabulky 8 a 9. Na tomto místě však již můžeme poznamenat, že v

těchto „mladých“ rodinách s dětmi se vyskytují 2,2 až 2,5krát častěji rodiny s ekonomicky aktivním jen jedním rodičem. To platí bez ohledu na typ sociální skupiny domácnosti.

T a b u l k a 8 Úplná čistá rodina, přednosta do 35 let věku, 2 EA rodiče - počet a procentuální podíl „mladých“ rodin na daném typu rodiny v rámci sociálních skupin (v závislosti na přítomnosti dětí)

	úplné čisté rodiny							
	bezdětné	celkem s dětmi	z toho		bezdětné	celkem s dětmi	z toho	
			1dítě	2dětí			1dítě	2dětí
počet rodin				podíl v %				
dělníci	36	101	50	47	17,1%	31,4%	40,3%	28,3%
sam.činní	10	43	21	22	16,7%	25,6%	42,9%	20,6%
zaměstnanci	29	73	42	30	26,9%	27,3%	41,6%	20,7%
zemědělci	7	26	8	17	10,0%	23,0%	30,8%	25,0%
celkem	82	243	121	116	18,3%	27,9%	40,3%	23,9%
doplň.s.	x	18	4	11	x	33,3%	50,0%	42,3%
prům. věk	x	6,8*	5,8	7,7*				

T a b u l k a 9 Úplná čistá rodina, přednosta do 35 let věku, 1 EA rodič - počet a procentuální podíl „mladých“ rodin na daném typu rodiny v rámci sociálních skupin (v závislosti na přítomnosti dětí)

	úplné čisté rodiny							
	bezdětné	celkem s dětmi	z toho		bezdětné	celkem s dětmi	z toho	
			1dítě	2dětí			1dítě	2dětí
počet rodin				podíl v %				
dělníci	5	116	47	60	7,4%	72,5%	78,3%	75,0%
sam.činní	1	51	28	19	4,8%	56,7%	77,8%	52,8%
zaměstnanci	4	61	30	29	16,0%	62,9%	71,4%	63,0%
zemědělci	1	24	5	16	5,9%	57,1%	41,7%	72,7%
celkem	11	252	110	124	8,4%	64,8%	73,3%	67,4%
doplň.s.	x	80	19	46	x	54,4%	65,5%	70,8%
prům. věk	x	4,1*	2,6	4,7*				

*Pozn.: * = u většího počtu dětí jde o průměr počítaný z průměrných hodnot, skutečný průměrný věk tak bude pravděpodobně vyšší, což se však nepromítne do vzájemné relace a vypovídací schopnosti daných čísel*

Při komparaci výše uvedených tabulek dojdeme k poměrně logickému závěru, že zatímco v „mladých“ bezdětných rodinách je běžnější, když jsou oba partneři ekonomicky aktivní, v rodinách s dětmi se častěji vyskytuje jen jeden ekonomicky aktivní rodič. Ekonomická aktivita rodičů pak také souvisí s počtem dětí v rodině a s jejich věkem. Zatímco v ekonomicky aktivních rodinách najdeme spíše starší děti, v rodinách, kde žijí děti nižšího věku (průměrný věk 4,1) vyžadující celodenní péči příliš neumožňující dané osobě pracovní aktivitu, pak nalezneme ekonomicky aktivního pouze jednoho z rodičů. Ekonomicky neaktivní druhý rodič v 83,4 % případů pečuje o malé dítě (dětí) a pobírá přitom rodičovský příspěvek (v průměrné výši 2 211 korun). V dalších 14 rodinách (4,2 %) je žena v domácnosti.

Pokud jsou oba partneři ekonomicky aktivní, tak v každé sociální skupině domácností (u zaměstnanců a samostatně činných až dvojnásobně) převládají ty s jedním dítětem - v průměru jde o dvě pětiny rodin oproti zhruba jedné čtvrtině rodin se dvěma dětmi. Jinak je tomu v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Opět se zde sice nachází více „mladých“ rodin s jedním dítětem (73,3 %), výskyt rodin se dvěma dětmi je relativně nižší, avšak stále poměrně častý (67,4 %), vysoce nadprůměrný je pak v dělnických a zemědělských rodinách. Výjimku tvoří jen domácnosti zemědělců, kde mají „mladé“ páry až 1,7krát častěji již dvě děti než jenom jedno dítě.¹

Shrnutí

Na strukturu českých domácností můžeme pohlížet z několika úhlů. Z hlediska sociální skupiny patří mezi **nejčtenější dělnické a zaměstnanecké domácnosti, nejméně je domácností zemědělců**. V závislosti na přítomnosti dětí v rodině je všem sociálním skupinám domácností společné nadpoloviční zastoupení domácností s dětmi vůči těm bezdětným. Až dvoutřetinový podíl domácností s dětmi najdeme v domácnostech samostatně činných osob.

Nejčastějším typem domácnosti je čistá úplná rodina, snad jen s výjimkou zaměstnaneckých domácností bez dětí, kde převažují domácnosti samostatně žijících žen. Ty se v ostatních bezdětných domácnostech vyskytují na druhém místě. Také zaměstnanecké domácnosti s dětmi se od ostatních skupin odlišují svým složením, a to nejnižším podílem čistých úplných rodin a naopak nejvyšším zastoupením čistých neúplných rodin.

Z hlediska ekonomické aktivity členů čistých úplných rodin platí, že průměrně 3,4krát (v bezdětných rodinách), resp. 2,2krát (v rodinách s dětmi) **častěji se v rodinách vyskytují oba ekonomicky aktivní partneři** než jenom jeden ekonomicky aktivní člen (rodič). Čisté rodiny s dětmi vychovávají v průměru 1,7 dětí, přičemž zaměstnanci trochu méně (1,6), naproti tomu zemědělci až 1,9 dětí. O tři a více dětí se stará téměř 17 % zemědělských rodin.

Věková struktura domácností jednotlivých sociálních skupin je poměrně rozdílná, zejména u bezdětných domácností. Diference ale vznikají i v souvislosti s výskytem dětí v rodině a v závislosti na počtu ekonomicky aktivních členů. **Domácnosti s přednostou do 35 let věku tvoří 2,5krát častěji rodiny s dětmi**. V rámci čistých úplných rodin vzroste daný podíl na víc jak pětinasobek (5,3). Důvodem je vyšší podíl čistých úplných rodin v domácnostech s dětmi (oproti bezdětným), nesmíme zapomenout ani na třetinový podíl domácností jednotlivců, na které připadá zhruba polovina všech „mladých“ bezdětných domácností.

Zatímco v „mladých“ rodinách bez dětí jsou spíše ekonomicky aktivní oba partneři, **přítomnost dítěte v rodině s sebou častěji přináší ztrátu ekonomické aktivity jednoho z rodičů**. V této situaci se nachází v průměru 73,3 % jednodětných a 67,4 % dvoudětných rodin. V rodinách, kde jsou ekonomicky aktivní oba rodiče, je procentuální zastoupení „mladých“ rodin mnohem nižší - 40,3 %, resp. 23,9 %. Tito rodiče se v průměru starají o již starší děti, což jim umožňuje více se zapojit do pracovního procesu.

2. Příjmová diferenciacce domácností podle sledovaných charakteristik

2.1 Příjmové nerovnosti domácností s dětmi a bez dětí podle sociální skupiny

Ke zjištění příjmové situace domácnosti použijeme koeficient životního minima (ŽM), tedy poměr čistého peněžního příjmu domácnosti k jejímu životnímu minimu. Následující dvě tabulky obsahují rozdělení domácností podle sociálních skupin do jednotlivých intervalů podle koeficientu životního minima. Můžeme pozorovat rozdíly jednak mezi jednotlivými sociálními skupinami, jednak uvnitř stejných sociálních skupin rozlišených podle toho, zda jsou v domácnosti děti či nikoli. Podrobněji, v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů a na počtu dětí v rodině, se tím zabýváme dále v textu.

T a b u l k a 10 Rozložení bezdětných domácností podle koeficientu ŽM

koef. ŽM	dělníci	sam. činní	zaměstnanci	zemědělci	důchodci	celkem	bez důchodců
do 1,0	-	-	-	-	1	1	-
1,0-1,2	1	-	1	1	1	d' 4	3
1,2-1,4	3	-	-	d' 1	34	38	4
1,4-1,6	d' 8	d' -	2	5	D 121	D 136	15
1,6-1,8	18	4	d' 3	m' 1	170	196	d' 26
1,8-2,0	D m' 25	1	8	D p' 7	M, P 190	m' p' 231	41
2,0-2,2	p' 30	m' 7	17	11	126	191	D m' 65
2,2-2,4	46	D p' 13	D m' 16	13	38	M 126	p' 88
2,4-2,6	39	12	p' 28	17	16	112	96
2,6-2,8	M 40	9	35	M 12	9	P 105	96
2,8-3,0	P 31	18	37	P 10	3	99	M 96
3,0-3,2	49	9	M 37	9	2	106	P 104
3,2-3,4	28	M, P 19	P 31	12	-	90	90
3,4-3,6	30	7	25	4	-	66	66
3,6-3,8	17	14	23	8	1	63	62
3,8-4,0	18	7	21	6	-	52	52
(3,2-3,5	51	22	46	15	-	134	134)
(3,5-4,0	42	25	54	15	1	137	136)
4,0-5,0	21	21	52	12	-	106	106
nad 5,0	11	8	26	1	-	46	46
celkem	415	149	362	130	712	1 768	1 056
průměr	2,876	3,351	3,396	2,880	1,842	2,606	3,122
medián	2,795	3,222	3,161	2,727	1,827	2,316	2,996
1. decil	1,882	2,242	2,261	1,926	1,473	1,595	2,048

Pozn.: D, M, P = 1. decil, medián, průměr koeficientu ŽM u domácností bez dětí

d', m', p' = 1. decil, medián, průměr koeficientu ŽM u domácností s dětmi

T a b u l k a 11 Rozložení domácností s dětmi podle koeficientu ŽM

koef. ŽM	doplň. s.	dělníci	sam. činní	zaměstnanci	zemědělci	důchod.	celkem	bez dopl.s. a důch.
do 1,0	31	1	3	-	2	-	37	6
1,0–1,2	d' 171	8	8	3	3	-	d' 193	22
1,2–1,4	p'm' 192	36	16	11	d' 18	-	273	81
1,4–1,6	20	d' 76	d' 26	35	31	1	189	d' 168
1,6–1,8	1	81	31	d' 60	m' 41	-	214	213
1,8–2,0	1	m' 93	42	54	p' 24	-	m'p' 214	213
2,0–2,2	1	p' 67	m' 31	59	11	-	169	m' 168
2,2–2,4	-	76	p' 33	m' 72	18	-	199	p' 199
2,4–2,6	-	44	22	p' 58	11	1	136	135
2,6–2,8	1	24	19	34	6	-	84	83
2,8–3,0	-	12	18	39	-	-	69	69
3,0–3,2	-	23	9	14	1	-	47	47
3,2–3,5	-	6	18	22	1	-	47	47
3,5–4,0	-	7	10	30	-	-	47	47
4,0–5,0	-	2	7	11	-	-	20	20
nad 5,0	-	1	2	8	-	-	11	11
celkem	418	557	295	510	167	2	1 949	1 529
průměr	1,204	2,052	2,280	2,467	1,820	(1,991)	1,993	2,209
medián	1,205	1,967	2,166	2,299	1,719		1,869	2,073
1. decil	1,013	1,429	1,406	1,612	1,314		1,174	1,457

Pokud chceme získat srovnatelná data za shodné sociální skupiny, vyloučíme nízkopříjmové domácnosti doplňkového souboru a domácnosti důchodců (typické hlavně pro bezdětné domácnosti). Pouhým pohledem na celkové údaje obou tabulek (viz. poslední sloupce „bez důchodců“ a „bez dopl.s. a důch.“) dojdeme k tomuto závěru: nejvyšší koncentrace domácností s dětmi se nachází v intervalu od 1,4 do 2,4 násobku životního minima, zatímco bezdětné domácnosti spadají s nejvyšší četností do pásma 2,2 (2,4) až 3,2 (3,4) a dále pak až nad čtyřnásobek životního minima. **Domácnosti s dětmi se tak pohybují v průměru na sedmdesátiprocentní hladině životní úrovně bezdětných domácností.** Více než čtyřnásobku životního minima dosahuje téměř 15 % bezdětných domácností oproti 2,3 % domácností s dětmi. V případě koeficientu životního minima větším než 3,0 je „vzdálenost“ domácností stále velmi výrazná - 49,8 %, resp. 11,3 %.

Mnohé napoví i výpočet průměrné hodnoty koeficientu ŽM, mediánu a hodnoty prvního decilu. **Rozdíly** mezi vybranými domácnostmi se tak stávají ještě zřetelnějšími, a to zejména **v rámci daných sociálních skupin v souvislosti s výskytem závislých dětí v rodině.**

Porovnání mezi sociálními skupinami podle těchto ukazatelů poukazuje na srovnatelnou ekonomickou úroveň jednak bezdětných domácností dělníků a zemědělců, jednak domácností samostatně činných osob a zaměstnanců bez dětí, které jsou na tom ve srovnání s první dvojicí domácností ekonomicky o něco lépe. Vysvětlení lze hledat v závislosti na pracovní pozici přednosti domácnosti. Většina dělníků a zemědělců jsou kvalifikovaní či obsluhující dělníci, příp. kvalifikovaní dělníci v zemědělství, jejichž průměrná hrubá mzda dosahuje nižší úrovně než je tomu v řídicích, odborných, technických apod. profesích, kde najdeme spíše samostatně činné osoby či zaměstnance [srov. Statistická ročenka 2001]. V případě rodin s dětmi nelze již stejné dvojice domácností vytvořit tak snadno, protože přítomnost dětí v rodině jednak snižuje diferenciaci těchto domácností v rámci jednotlivých sociálních skupin, jednak přibližuje ekonomickou úroveň sociálních skupin. Přesto lze říci, že ekonomická situace domácností zemědělců a dělníků je opět relativně nižší.

Zaměříme-li se na **odlišnosti uvnitř** jmenovaných **sociálních skupin** v závislosti na existenci dítěte v domácnosti, obecně můžeme konstatovat, že ekonomická úroveň (koeficient

ŽM) domácností s dětmi je ve srovnání s těmi bezdětnými nižší. To je pochopitelné, protože výskyt dalšího člena v domácnosti (v našem případě dítěte) zvyšuje životní minimum domácnosti vícekrát (cca 1,3-1,4krát) než rostou příjmy domácnosti (cca 1,1-1,2krát) - zejména díky nově vypláceným sociálním dávkám (např. přídatku na dítě, sociálnímu příplatku či rodičovskému příspěvku). Koeficient ŽM tak musí být zákonitě nižší. Otázka pak zní, jak hluboký je propad životní úrovně vyvolaný existencí dítěte (dětí) v rodině, ztrátou ekonomické aktivity některého z rodičů, příp. souběhem obou zmíněných faktorů.

Podíváme-li se na vztah střední a průměrné hodnoty, pak u všech domácností s dětmi i bez dětí platí, že více než polovina domácností se nachází pod průměrnou hodnotou odpovídajícího koeficientu ŽM. To lze považovat za první známku vyššího počtu domácností spíše nízkopříjmových než vysokopříjmových. Dále vidíme, že hodnoty obou ukazatelů u domácností majících děti dosahují viditelně nižší úrovně (viz. výše). Z komparace průměrných hodnot koeficientu životního minima tak vyplývá, že domácnosti s dětmi se pohybují o 4 až 5 intervalů² níže na příjmové hladině oproti domácnostem, které děti nemají (tj. zhruba na 70 % jejich úrovně). Na vyšší podíl domácností s dětmi spadajících pod průměrnou hodnotu koeficientu ŽM oproti domácnostem bez dětí pak také poukazuje poměr mediánu a aritmetického průměru (0,96 u bezdětných a 0,94 u domácností s dětmi).

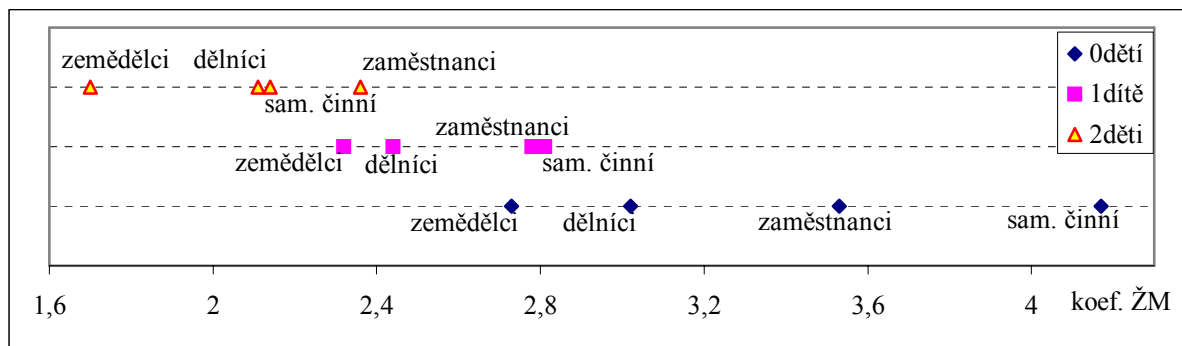
Podobně je tomu i s hladinou prvního decilu. Vzájemným porovnáním hodnoty prvního decilu a mediánu pozorujeme, že **přibližně polovina domácností s dětmi je na „stejně“ úrovni jako prvních deset procent bezdětných domácností**. Navíc u domácností s dětmi se hodnoty prvního decilu a mediánu přibližují (příjmová diference domácností se snižuje), což opět potvrzuje vyšší četnost výskytu domácností s nízkými příjmy než je tomu u bezdětných domácností.

2.2 Rozdíly v příjmech domácností s dětmi a bez dětí podle věku přednosti a sociální skupiny domácností

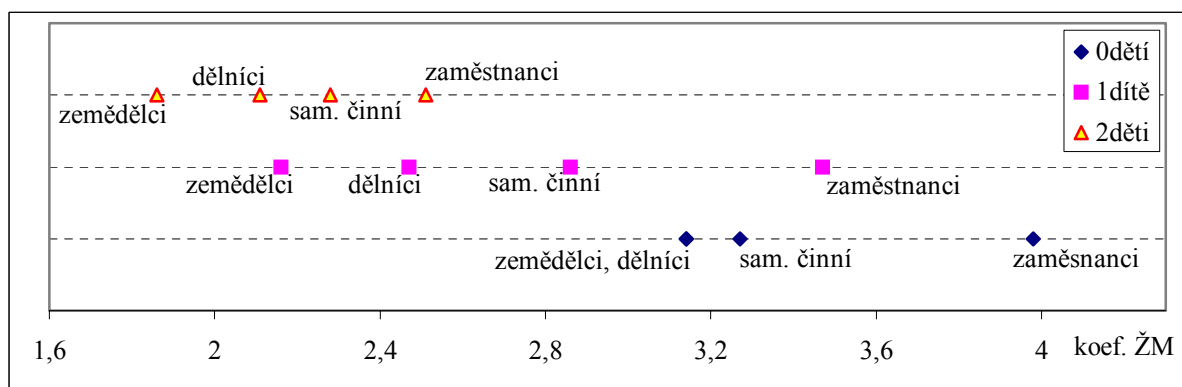
Co se týče ekonomické situace „mladých“ domácností, můžeme obecně říci, že jak u domácností s dětmi, tak u těch bez dětí dosahují hodnoty průměrného koeficientu ŽM, mediánu a prvního decilu vždy nižší hladiny oproti všem daným domácnostem. Snad jen s výjimkou samostatně činných bezdětných párů, u kterých je průměrná a střední hodnota koeficientu ŽM vyšší, a zemědělských domácností s dětmi, kde jsou dané hodnoty srovnatelné. Podrobněji se budeme situací „mladých“ domácností zabývat u každé sociální skupiny zvlášť.

Nejprve porovnáme pomocí koeficientu životního minima ekonomickou úroveň „mladých“ (přednost do 35 let věku) a „starších“ čistých úplných rodin (přednost od 35 do 60 let věku) s oběma ekonomicky aktivními rodiči v závislosti na počtu dětí. V následujících dvou grafech lze srovnávat jak ekonomickou úroveň vybraných sociálních skupin samostatně v rámci „mladých“ a „starších“ rodin, tak příjmovou úroveň té které sociální skupiny podle věku přednosti.

Graf 1 Čisté úplné rodiny s předností do 35 let věku, 2 EA rodiče - rozložení podle koeficientu ŽM v závislosti na počtu dětí

Graf 2 Čisté úplné rodiny s předností od 35 do 60 let věku, 2 EA rodiče - rozložení podle koeficientu ŽM v závislosti na počtu dětí

Z předchozího již víme, že dítě jako další člen rodiny snižuje koeficient životního minima rodiny a že ekonomická situace zemědělců a dělníků je obecně horší než zaměstnanců a samostatně činných osob. Z grafů je zřejmé, že v rámci „starších“ rodin dosahují nejlepší příjmové úrovně zaměstnanecké domácnosti (bezdětní partneři téměř čtyřnásobku životního minima). Znatelně lepší je také jejich příjmová úroveň oproti „mladým“ rodinám zaměstnanců, především bezdětným a jednodětným. Ekonomická úroveň samostatně činných je z hlediska věku přednosti poměrně srovnatelná, jen „mladé“ bezdětné páry jako jediné v průměru přesahují čtyřnásobek životního minima, jejich „starší kolegové“ pak 3,2 násobek. Nutno podotknout, že četnost „mladých“ bezdětných samostatně činných domácností je poměrně malá („starších“ domácností je 5krát více než „mladých“), a tak zde nemůžeme vyloučit působení náhodných vlivů. Podobně je tomu u dělnických a zemědělských domácností, když trochu lépe se v tomto případě mají „starší“ bezdětní partneři. Jedno či dvě děti v rodině snižují rozdíly v ekonomické úrovni rodin v závislosti na věku přednosti.

Následující analýza se bude věnovat jednotlivým sociálním skupinám domácností základního souboru odděleně, bude zkoumat rozdíly mezi rodinami s dětmi a bez dětí a především situaci úplných čistých rodin. Zajímat nás bude kromě ekonomické aktivity rodičů také otázka, do jaké míry ovlivňuje první a druhé (další) dítě ekonomickou situaci domácností. V rámci jednotlivých sociálních skupin se také zaměříme na ekonomickou situaci „mladých“ domácností. Ke zjišťování ekonomické úrovně domácností budeme opět používat koeficient životního minima.

2.3 Domácnosti dělníků

Domácnosti dělníků představují nejpočetnější sociální skupinu - 972 domácností znamená skoro 30 % všech domácností základního souboru. Více než polovinu (57,3 %) pak tvoří domácnosti s dětmi. Nezávisle na existenci dětí v rodině výrazně převažuje v těchto domácnostech čistá úplná rodina - 67,2 % bezdětných domácností, 86,9 % rodin s dětmi. Mezi všemi úplnými čistými rodinami s dětmi je téměř každá třetí domácnost dělnická. Ostatní typy domácností již nejsou zastoupeny v takové míře, můžeme zmínit snad jen každou devátou bezdětnou domácnost samotných žen.

Jak již bylo řečeno, největší procento **domácností dělníků bez dětí** připadá na čisté úplné rodiny. Ve třech čtvrtinách těchto rodin jsou oba partneři ekonomicky aktivní, přičemž v 83 % případů je přednosta domácnosti starší 35 let. Zbývajících pouhých 17 % párů můžeme považovat za potencionální rodiče s poměrně dobrou „startovací“ ekonomickou úrovní - průměrně dosahují trojnásobku životního minima. Pokud je ekonomicky aktivní pouze jeden z partnerů, jedná se z více než osmdesáti procent o rodiny s přednostou ve věku od 40 do 60 let. Pouze v 5 (7,4 %) případech je osoba v čele domácnosti mladší než 35 let. Za zmínku ještě stojí domácnosti jednotlivců. Zhruba v polovině domácností mužů žijí muži mladší než 35 let s průměrnou hodnotou koeficientu životního minima 2,4. V případě domácností samotných žen převažují ženy starší 40 let, jen v 9 (19 %) domácnostech je žena mladší než 35 let s průměrnou ekonomickou úrovní nižší než dvojnásobek životního minima.

Struktura dělnických **rodin s dětmi** už byla výše naznačena. Ve dvou třetinách čistých úplných rodin jsou oba rodiče ekonomicky aktivní. Zhruba polovina těchto domácností představuje „klasický“ dvoudětný model rodiny, dalších 38,5 % domácností má jedno dítě. Obdobné proporce nalezneme i v případě jednoho ekonomicky aktivního rodiče v úplné domácnosti. V dělnických čistých úplných rodinách se vyskytuje nejvyšší podíl rodin (ze všech sociálních skupin) s **přednostou do 35 let věku** - 31,4 % pokud jsou oba rodiče ekonomicky aktivní, 72,5 % je-li ekonomicky aktivní jen jeden z rodičů. Ve druhém případě se jedná o 78,3 % rodin s jedním dítětem a dokonce o 75,0 % rodin s dvěma dětmi. Nadpoloviční je i zastoupení třídětných rodin. V rodinách s oběma ekonomicky aktivními rodiči převažují „starší“ rodiny s dětmi.

T a b u l k a 12 **Dělnické úplné čisté rodiny s přednostou do 35 let věku**

rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*	rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*
2EA	101	31,4%	1	50	40,3%	1EA	116	72,5%	1	47	78,3%
			2	47	28,3%				2	60	75,0%
			3	3	11,5%				3	8	57,1%

Pozn.: * = podíl „mladých“ rodin na všech daných rodinách dělníků podle počtu dětí a ekonomické aktivity rodičů

Tabulka 13 zobrazuje počty domácností uspořádaných do intervalů podle hodnoty koeficientu ŽM. Můžeme z ní vyčíst, jaký vliv má zvyšující se počet dětí na ekonomickou situaci domácnosti. Pomohou nám k tomu opět průměrné a střední hodnoty koeficientu ŽM i hodnoty prvního decilu.

Polovina bezdětných **domácností s oběma ekonomicky aktivními rodiči** dosahuje více než trojnásobku životního minima, trojnásobek překračuje i průměrná hodnota koeficientu ŽM všech těchto domácností. Výskyt dětí v rodině již oba tyto ukazatele snižuje pod 2,5 násobek ŽM. **První dítě s sebou přináší propad ekonomické úrovně o zhruba jednu pětinu.** Nad hranici trojnásobku ŽM se pohybuje už jen 17,7 % rodin. Naproti tomu třikrát více rodin s jedním dítětem se nachází na srovnatelné úrovni jako prvních deset procent bezdětných rodin. S druhým a třetím dítětem hodnoty všech ukazatelů stále pomaleji klesají - ekonomická úroveň se snižuje. Nad trojnásobek ŽM se dostane už jen minimum domácností.

Navíc se přibližují hodnoty mediánu a prvního decilu, což vypovídá o snižující se diferenciaci rodin s více dětmi. Podíváme-li se na situaci „mladých“ domácností pohledem průměrného koeficientu ŽM, zjistíme, že rodiny bez dětí dosahují trojnásobku (3,02), zatímco rodiny s dětmi jen 2,26 násobku ŽM.

Obdobná situace co do rozložení jednotlivých rodin je u **úplných čistých rodin**, kde je **ekonomicky aktivní pouze jeden z rodičů**. Hodnoty ukazatelů jsou logicky nižší, a to i u bezdětných párů. Výskyt prvního dítěte v rodině se odráží ve výraznějším poklesu ekonomické úrovně domácností než je tomu při ztrátě jednoho ekonomicky aktivního člena bezdětného páru. Navíc můžeme pozorovat, že nízká ekonomická situace jako u rodin s oběma ekonomicky aktivními rodiči se třemi dětmi se objevuje v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem již v případě existence jednoho dítěte. Takové rodiny s jedním (a více) dítětem (dětmi) prakticky nepřesahují 2,5 násobek ŽM. Průměrný koeficient ŽM „mladých“ domácností bez ohledu na počet dětí v rodině opět odpovídá nižší hodnotě (1,73) než je tomu u domácností bez dětí (2,28), zejména pak ve srovnání s rodinou se dvěma ekonomicky aktivními rodiči.

T a b u l k a 13 Úplné čisté rodiny dělníků s dětmi a bez dětí podle EA rodičů

koef. ŽM	úplná čistá 2EA				úplná čistá 1EA			
	0dětí	1dítě	2dětí	3dětí	0dětí	1dítě	2dětí	3dětí
do 1,0	-	-	-	-	-	-	-	1
1,0 - 1,25	-	-	1	-	-	2	5	1
1,25 - 1,5	1	4	4	D 7	-	D 9	D 20	M 6
1,5 - 1,75	4	D 9	D 26	5	3	15	M,P 27	P 2
1,75 - 2,0	4	13	40	M,P 8	D 8	M,P 20	19	3
2,0 - 2,25	D 15	21	M,P 39	2	12	8	5	-
2,25 - 2,5	20	M,P 31	33	3	M 19	3	1	1
2,5 - 2,75	23	12	11	1	P 9	2	-	-
2,75 - 3,0	20	12	5	-	5	-	1	-
3,0 - 3,25	M,P 36	14	4	-	3	-	1	-
3,25 - 3,5	36	2	2	-	4	-	-	-
3,5 - 4,0	29	4	1	-	3	1	-	-
nad 4,0	22	2	-	-	2	-	1	-
celkem	210	124	166	26	68	60	80	14
průměr	3,133	2,457	2,113	(1,803)	2,513	1,828	1,706	(1,538)
medián	3,095	2,367	2,063	(1,786)	2,375	1,795	1,644	(1,476)
1. decil	2,184	1,687	1,586	(1,391)	1,835	1,430	1,275	(0,719)
prům.příjem	19 869	21 604	22 944	24 142	15 934	15 615	17 487	19 437
očištěný*	19 111	20 305	22 036	23 178	15 381	14 628	16 792	18 769

Pozn.: očištěný* = čistý peněžní příjem (pracovní + sociální)

Vypovídací schopnost ukazatelů uvedených v závorce nelze, z důvodu malé četnosti původních dat, považovat za dostatečnou

2.4 Domácnosti samostatně činných osob

Domácnosti samostatně činných osob tvoří 13,5 % základního souboru. Dvě třetiny z celkových 444 domácností představují domácnosti s dětmi, což je nejvíce v porovnání s ostatními sociálními skupinami. Většinu opět tvoří úplné čisté rodiny s dětmi (87,5 %). V případě bezdětných domácností patří zhruba každá druhá domácnost do úplných čistých rodin (54,4 %), poměrně stejně zastoupeny jsou domácnosti úplné smíšené a domácnosti jednotlivců (13,4 % až 15,4 %).

Struktura jednotlivých typů domácnosti podle ekonomické aktivity jejích členů se

v mnohém podobá složení dělnických domácností. Ekonomická úroveň se však poměrně liší-- u samostatně činných domácností je nepochybně vyšší. V případě čistých úplných rodin zde najdeme tři čtvrtiny bezdětných párů, kde jsou oba partneři ekonomicky aktivní, z nichž je 83 % rodin s předností starším 35 let. Pouze ekonomická situace zbývajících mladších párů se zdá být výrazně lepší - průměrná hodnota koeficientu ŽM se rovná přibližně 4,2. Pokud je ekonomicky aktivní jen jeden z partnerů, jedná se převážně o páry starší 40 let. Podíváme-li se na domácnosti jednotlivců, zjistíme, že až dvě třetiny samotných mužů jsou mladší než 35 let v průměru s více jak trojnásobkem životního minima. Struktura samostatně činných žen je podobná jako u dělnických domácností samotných žen, tzn. že většinu tvoří ženy starší 40 let.

Úplné čisté rodiny s dětmi mají maximálně tři děti (s výjimkou jedné úplné rodiny se šesti dětmi). Opět zde převažují (65,1 %) rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči a z nich hlavně rodiny se dvěma dětmi (63,7 %). Dále téměř každá třetí rodina vychovává jedno dítě. Jinak je tomu v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem, kde je poměr rodin s jedním a dvěma dětmi vyrovnaný (40 %). Zajímavostí je i relativně vysoký počet (nejvyšší ze všech sociálních skupin základního souboru) rodin se třemi dětmi v rodinách jen s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Je však třeba poznamenat, že absolutní četnosti třídětných rodin jsou velmi nízké.

Domácnosti v čele s osobou do 35 let věku jsou v rodinách s dětmi zastoupeny jednou třetinou, v bezdětných domácnostech 22,8 %. Podíly „mladých“ rodin s dětmi jsou zde oproti ostatním sociálním skupinám jedny z nejnižších - 25,6 % v rodinách s oběma ekonomicky aktivními rodiči, 56,7 % v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem. S rodinami dělníků je srovnatelný pouze případ jednodětných rodin, dvě děti má mnohem méně domácností. „Mladé“ úplné čisté rodiny samostatně činných osob se třemi dětmi, kde jsou oba rodiče ekonomicky aktivní, se zde vůbec nevyskytují, v ménědětných rodinách pak opět převládají rodiny starších rodičů.

T a b u l k a 14 Úplné čisté rodiny samostatně činných s předností do 35 let věku

rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*	rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*
2EA	43	25,6%	1	21	42,9%	1EA	51	56,7%	1	28	77,8%
			2	22	20,6%				2	19	52,8%
			3	-	-				3	4	23,5%

Pozn.: * = podíl „mladých“ rodin na všech daných rodinách samostatně činných podle počtu dětí a ekonomické aktivity rodičů

Obecně lze konstatovat, že domácnosti samostatně činných osob dosahují lepší ekonomické úrovně oproti dělnickým domácnostem. **Vzájemná rozdílnost mezi domácnostmi s dětmi a bez však patří k největším ze všech sociálních skupin domácností.** Průměrná hodnota koeficientu ŽM domácností s dětmi jen nepatrně převyšuje hodnotu prvního decilu bezdětných domácností. Více než polovina domácností s dětmi se tak ocitá na úrovni ekonomicky nejnižších deseti procent domácností bez dětí (jde zejména o úplné čisté rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem a o vícedětné rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči).

V případě **úplných čistých rodin s oběma ekonomicky aktivními rodiči** je situace následující (viz tabulka 15). Průměrná hodnota koeficientu ŽM u bezdětných domácností se blíží 3,5 násobku, více než trojnásobku dosahuje 60 % rodin. **Míra poklesu ekonomické úrovně způsobeného výskytem prvního a druhého dítěte v rodině je poměrně srovnatelná (pokles o 18 až 20 %).** Rodiny s jedním dítětem se pohybují ještě na docela dobré ekonomické úrovni, propad rodin se dvěma dětmi ve srovnání s bezdětným párem je velmi výrazný. Až šestkrát více dvoudětných rodin se nachází na úrovni první desetiny bezdětných párů. Naopak trojnásobek životního minima překročí necelých 17 % rodin. Třetí

dítě v rodině přibližuje ekonomickou situaci rodiny na úroveň životního minima. „Mladé“ bezdětné páry v průměru překračují čtyřnásobek životního minima (4,17). Jejich „protějšky“ s dětmi se průměrnou hodnotou koeficientu ŽM blíží 2,5 násobku (2,47), přičemž v rodině s jedním dítětem je hodnota vyšší (2,81), se dvěma dětmi naopak nižší (2,14)

Ekonomická neaktivita jednoho z partnerů není pro rodinu tak velkou ekonomickou ztrátou (oproti ostatním sociálním skupinám je nejmenší - snížení úrovně o 10 %) jako existence dítěte v rodině (o 18 %). Průměrný koeficient ŽM bezdětných párů stále, i když nepatrně překračuje trojnásobek ŽM. V rodině s jedním ekonomicky aktivním rodičem s jedním dítětem je propad ekonomické úrovně hlubší (na 70% hladinu). Příjmovou situaci šedesáti procent takových rodin lze srovnávat s dolními deseti procenty rodin bez dětí. Druhé příp. třetí dítě ekonomickou situaci rodin již tak dramaticky nezhoršuje, i když nad trojnásobek životního minima nedosahuje téměř žádná domácnost. „Mladé“ partnerské páry bez dětí zde prakticky nenajdeme, ekonomická úroveň takovýchto rodin s dětmi dosahuje průměrně 1,87 násobku ŽM (jednodětné domácnosti jsou na hranici dvojnásobku ŽM, dvoudětné na 1,7 násobku).

T a b u l k a 15 Úplné čisté rodiny samostatně činných s dětmi a bez dětí, podle EA rodičů

koef. ŽM	úplná čistá 2EA				úplná čistá 1EA			
	0dětí	1dítě	2dětí	3dětí	0dětí	1dítě	2dětí	3dětí
do 1,0	-	-	-	1	-	-	2	-
1,0 – 1,25	-	-	3	2	-	1	D	2
1,25 – 1,5	-	-	D	8	1	D	4	4
1,5 – 1,75	-	2	16	2	1	5	7	M
1,75 – 2,0	1	D	7	17	M,P	1	-	M
2,0 – 2,25	1	3	M	16	-	D	1	P
2,25 – 2,5	D	8	7	P	18	3	1	5
2,5 – 2,75	5	M	7	5	-	4	-	3
2,75 – 3,0	9	P	10	6	2	M	4	2
3,0 – 3,25	6	2	8	-	P	1	-	-
3,25 – 3,5	M,P	7	4	5	-	4	4	-
3,5 – 4,0	14	3	3	-	2	2	-	1
nad 4,0	9	4	2	-	3	-	1	-
celkem	60	49	107	12	21	36	36	17
průměr	3,426	2,835	2,252	1,893	3,093	2,175	1,989	1,855
medián	3,260	2,703	2,125	1,815	2,985	1,999	1,851	1,600
1. decil	2,303	1,900	1,484	(0,932)	(2,163)	1,462	1,123	(1,055)
prům.příjem	21 864	24 649	24 653	25 275	19 671	18 600	20 674	23 650
očistěný*	21 033	22 843	23 963	24 287	19 032	17 746	20 069	23 020

Pozn.: očistěný* = čistý peněžní příjem (pracovní + sociální)

Vypovídací schopnost ukazatelů uvedených v závorce nelze, z důvodu malé četnosti původních dat, považovat za dostatečnou

2.5 Domácnosti zaměstnanců

Další velmi početnou skupinou domácností jsou domácnosti zaměstnanců. Podíl 26,4 % na základním souboru odpovídá počtu 872 domácností. Tyto domácnosti se **svou strukturou liší od všech ostatních námi analyzovaných sociálních skupin základního souboru**. Společným znakem je snad jen nadpoloviční většina domácností s dětmi (58,5 %). V domácnostech s dětmi mají sice stále převahu úplné čisté rodiny, jejich procentuální zastoupení je však nejnižší - 71,5 %. Přesto jejich podíl na všech úplných čistých rodinách zaujímá po domácnostech dělníků druhé místo (28,8 %, resp. 38,3 %). Naopak zde najdeme nejvyšší podíl čistých neúplných rodin s ekonomicky aktivním rodičem, a to celých 22 %.

Také složení **domácností bez dětí** je poněkud překvapivé. Většina už nepatří čisté úplné rodině - jako u ostatních sociálních skupin - bezdětné partnerské páry tvoří jen 36,7 % domácností. Čtvrtina z nich jsou rodiny s přednostou ve věku 35 let a mladší (v rámci všech „mladých“ bezdětných domácností tvoří kolem 43 %), celá polovina pak domácnosti s přednostou od 50 do 60 let věku. U těchto rodin však můžeme předpokládat, že jejich děti se již osamostatnily a založily vlastní rodiny (domácnosti). Dalším specifikem zaměstnaneckých domácností je nejmenší podíl domácností mužů - jednotlivců (6,6 %) a naopak největší zastoupení domácností samotných žen (44,5 %) ze všech sociálních skupin. Domácnosti mladých mužů do 35 let věku tvoří polovinu, domácnosti žen do 35 let téměř jednu třetinu. Více než polovinu představují domácnosti samotných žen starších 50 let. Prakticky všichni samotní muži i ženy jsou ekonomicky aktivní.

Ekonomická situace zaměstnaneckých domácností je na první pohled velmi podobná domácnostem samostatně činných osob. Bezdětných čistých úplných rodin, kde jsou oba partneři ekonomicky aktivní, je kolem 80 %. Čtvrtinu těchto domácností tvoří „mladé“ rodiny, jejich příjmová úroveň je ale oproti „stejným“ rodinám samostatně činných osob nižší (3,5, resp. 4,2 násobek ŽM). Je-li ekonomicky aktivní jen jeden z partnerů, většinou jde o rodiny s osobou v čele domácnosti starší 40 let. Domácnosti jednotlivců se v případě žen do 35 let pohybují na hranici trojnásobku ŽM, „mladí“ muži jsou na tom trochu lépe - 3,3 násobek ŽM, i ve srovnání se samostatně činnými domácnostmi samotných mužů.

Čisté úplné rodiny s dětmi tvoří z více jak 70 % rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči. Podobně jako v dělnických domácnostech nadpoloviční většina z nich vychovává dvě děti (54,3 %), poměrně vysoké je zastoupení rodin s jedním dítětem (37,8 %). Struktura rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem je pro změnu srovnatelná s rodinami samostatně činných osob - přes 40 % takových rodin má jedno nebo dvě děti, ale dvakrát méně zaměstnaneckých rodin se stará o tři a více dětí.³

Nyní se podíváme na strukturu **domácností s přednostou do 35 let věku**. V celém souboru se vyskytuje třetina „mladých“ rodin s dětmi (čisté úplné rodiny však tvoří kolem tři čtvrtin z nich). Podíl „mladých“ rodin s dětmi s ekonomicky aktivními rodiči (27,3 %) je oproti dělnickým domácnostem menší, ve srovnání s domácnostmi samostatně činných zase větší. Podobné proporce najdeme i u rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem, i když v tomto případě je zastoupení zaměstnaneckých rodin (62,9 %) oproti rodinám samostatně činným mnohem vyšší - téměř o 20 % vyšší podíl rodin se dvěma dětmi totiž více než kompenzuje menší procentuální výskyt jednodětných rodin (srov. tabulka 15 a 16).

T a b u l k a 16 Úplné čisté rodiny zaměstnanců s přednostou do 35 let věku

rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*	rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*
2EA	73	27,3%	1	42	41,6%	1EA	61	62,9%	1	30	71,4%
			2	30	20,7%				2	29	63,0%
			3	1	5,9%				3	2	25,0%

Pozn.: * = podíl „mladých“ rodin na všech daných rodinách zaměstnanců podle počtu dětí a ekonomické aktivity rodičů

Z důvodu zhruba pětínového zastoupení **neúplných čistých rodin s ekonomicky aktivním rodičem** v zaměstnaneckých domácnostech více přiblížíme jejich věkovou strukturu. Pouze ve dvou případech (1,8 %) stojí v čele domácnosti muž (se dvěma dětmi), jinak se jedná o ženy ve věku od 26 do 58 let. Pokud budeme uvažovat ženy do 35 let, najdeme téměř 30 % domácností, ze dvou třetin s jedním dítětem. Průměrná hodnota koeficientu ŽM dosahuje k hranici dvojnásobku, když dvoudětné rodiny jen mírně překračují 1,5 násobek ŽM a jednodětné se blíží 2,2 násobku ŽM. Pro srovnání v rodinách žen nad 35 let s jedním či dvěma dětmi koeficient ŽM v průměru převyšuje dvojnásobek (2,2).

T a b u l k a 17 Čisté neúplné rodiny zaměstnanců s předností do 35 let věku

rodič	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*
1EA	33	29,5 %	1	22	31,4%
			2	11	27,5%

Pozn.: * = podíl „mladých“ rodin na všech daných rodinách zaměstnanců podle počtu dětí a ekonomické aktivity rodiče

Prostřednictvím ukazatelů průměrného, středního a decilového koeficientu ŽM můžeme najít určitou podobnost zaměstnaneckých domácností s domácnostmi samostatně činných osob. V případě bezdětných domácností jsou hodnoty ukazatelů téměř stejné, ekonomická situace domácností zaměstnanců s dětmi se zdá být trochu lepší. Hodnota prvního decilu zaměstnaneckých domácností s dětmi i bez dětí je ze všech sociálních skupin nejvyšší, stejně tak hodnota průměrného koeficientu ŽM, který se v bezdětných domácnostech rovná 3,4 násobku ŽM. Zatímco 60 % domácností bez dětí převyšuje trojnásobek ŽM a třetina z nich dokonce čtyřnásobek, 68 % domácností s dětmi překračuje teprve dvojnásobek ŽM, když nad hranici trojnásobku se dostane jen 17 % domácností. Z jiného úhlu pohledu můžeme říct, že téměř polovina domácností s dětmi se podle koeficientu ŽM pohybuje na úrovni pouze desetiny bezdětných domácností. Za zmínku ještě stojí fakt, že žádná z domácností s dětmi se nenachází pod hranicí životního minima.

V tabulce 18 je naznačeno rozdělení domácností do intervalů násobku ŽM, a to podle ekonomické aktivity rodičů a existence dětí v rodině. Nejdříve se zaměříme na úplné čisté rodiny, kde jsou **oba rodiče ekonomicky aktivní**. Výsledek není nikterak překvapující - ekonomická situace rodin se s rostoucím počtem dětí zhoršuje, pokles ekonomické úrovně (na 82 %) spojený s existencí jednoho dítěte je však téměř shodný jako ztráta ekonomické aktivity jednoho z rodičů (na 81,1 %). Ve srovnání s ostatními sociálními skupinami však - na základě poměru mediánu a průměrné hodnoty koeficientu ŽM (0,86) - zjišťujeme, že s prvním dítětem poměrně vzrostla diference těchto rodin.

Velmi vysoká průměrná a střední hodnota koeficientu ŽM u bezdětných ekonomicky aktivních partnerských párů naznačuje, že polovina těchto rodin převyšuje 3,7 násobek ŽM, bezdětné páry s předností do 35 let věku dosahují v průměru 3,5 násobku ŽM. Naproti tomu rodiny s dětmi jsou na 2,7 násobku ŽM, ty „mladé“ pak v průměru na 2,6 násobku ŽM. U rodin s jedním dítětem průměrný koeficient ŽM stále převyšuje trojnásobek, u „mladých“ rodin se blíží 2,8 násobku. Ekonomická situace dvoudětných rodin zaměstnanců vyjádřená hodnotou průměrného koeficientu ŽM je sice lepší oproti rodinám samostatně činných osob, avšak až 70 % zaměstnaneckých rodin se dvěma dětmi se nachází pod hodnotou koeficientu ŽM první desetiny bezdětných domácností. Pětinu dvoudětných rodin tvoří „mladé“ rodiny, jejichž průměrný koeficient ŽM (2,4) zhruba odpovídá průměru za všechny dané domácnosti. Propad ekonomické úrovně související s třetím dítětem v rodině již není tak výrazný.

Trochu jiná je situace v rodinách **s jedním ekonomicky aktivním rodičem**. Bezdětné páry stále přesahují trojnásobek ŽM, **jedno dítě v rodině však znamená ekonomický propad až o jednu třetinu**. Obdobně jako u domácností dělníků je příjmová úroveň takovéto rodiny srovnatelná s úrovní rodiny se třemi dětmi, kde jsou však ekonomicky aktivní oba rodiče. „Mladých“ rodin s jedním dítětem je zde zastoupen velký počet - 71,4 %. Jejich průměrný koeficient ŽM je přesto víceméně stejný jako u „starších“ rodin (kolem 2,0 násobku ŽM). Poněkud překvapivé je zlepšení ekonomické situace v rodině se dvěma dětmi - všechny ukazatele nabývají vyšších hodnot. Patří sem ještě stále hodně „mladých“ rodin (63 %) s průměrným koeficientem ŽM na hranici dvojnásobku, „starší“ rodiny však mají v tomto případě lepší ekonomickou situaci - průměrně 2,7 násobek ŽM. Vysvětlení této lepší příjmové situace převážně „starších“ rodin můžeme hledat ve větším zastoupení

vysokoškolsky vzdělaných přednostů domácnosti, kteří pracují ve velkých městech většinou jako techničtí odborní pracovníci, kvalifikovaní odborníci či vedoucí a řídicí pracovníci.

Čisté neúplné rodiny s ekonomicky aktivním rodičem se pohybují zhruba na stejné úrovni jako úplné s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Nepozorujeme zde žádný velký propad ekonomické úrovně. Vysvětlení vychází z podstaty metodiky výpočtu koeficientu ŽM - neúplné rodiny mají ve srovnání s úplnými rodinami s jedním ekonomicky aktivním rodičem o jednoho člena méně (životní minimum domácnosti je tedy nižší), menší jsou však i peněžní příjmy, protože žena (jako přednosta domácnosti) pracuje většinou v méně placených zaměstnáních a navíc dostává zpravidla nižší mzdu než muž (přednosta úplných rodin). Výskyt „mladých“ neúplných rodin s jedním nebo dvěma dětmi je méně jak poloviční (cca 30 %) oproti úplným rodinám. Příjmová situace „mladých“ jednodětných rodin je srovnatelná se „staršími“ rodinami (cca 2,2 násobek ŽM), horší je až u dvoudětných rodin (1,6 násobek ŽM, resp. 2,1)

T a b u l k a 18 Úplné (a neúplné) čisté rodiny zaměstnanců s dětmi a bez dětí, podle EA rodičů

koef. ŽM	úplná čistá 2EA				úplná čistá 1EA			neúpl.č.1EA	
	0dětí	1dítě	2dětí	3dětí	0dětí	1dítě	2dětí	1dítě	2dětí
do 1,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1,0 – 1,25	-	-	-	-	-	-	1	1	2
1,25 – 1,5	-	2	1	2	-	D 5	D 3	3	D 7
1,5 – 1,75	-	-	D 15	2	-	3	11	D 12	M 12
1,75 – 2,0	2	5	13	3	-	M 16	6	12	P 7
2,0 – 2,25	3	D 9	30	M,P 6	4	P 6	M 6	M,P 13	3
2,25 – 2,5	2	15	M,P 28	3	3	8	P 7	11	5
2,5 – 2,75	D 7	M 20	18	-	2	1	5	5	-
2,75 – 3,0	13	16	14	-	M 5	1	3	5	2
3,0 – 3,25	13	P 4	7	-	P 2	1	-	1	-
3,25 – 3,5	10	7	7	-	1	-	1	3	-
3,5 – 4,0	M,P 20	13	10	-	4	-	1	3	1
nad 4,0	38	10	2	1	4	1	2	1	1
celkem	108	101	145	17	25	42	46	70	40
průměr	3,884	3,183	2,477	2,173	3,149	2,077	2,284	2,245	1,959
medián	3,702	2,729	2,356	2,080	2,807	1,943	2,033	2,091	1,718
1. decil	2,647	2,043	1,707	(1,385)	(2,116)	1,460	1,482	1,646	1,428
prům.příjem	24 649	27 887	27 065	29 194	20 048	17 746	23 502	14 086	17 537
očistěný*	23 493	25 145	25 957	28 680	19 690	17 091	20 836	12 262	13 623

Pozn.: očistěný* = čistý peněžní příjem (pracovní + sociální)

Vypovídací schopnost ukazatelů uvedených v závorce nelze, z důvodu malé četnosti původních dat, považovat za dostatečnou

2.6 Domácnosti zemědělců

Nejmenší sociální skupinu základního souboru tvoří zemědělské domácnosti v počtu 297 domácností (9,0 %). I v těchto domácnostech převažují (i když v nejmenším poměru) domácnosti s dětmi (56,2 %), oproti ostatním sociálním skupinám zde najdeme **největší podíl úplných čistých rodin - 92,8 %**. Smíšené neúplné rodiny s dětmi se zde nevyskytují vůbec. Struktura domácností zemědělců bez dětí se nejvíce podobá dělnickým domácnostem. Ze dvou třetin se jedná o bezdětné páry, na druhém místě s téměř 15 % stojí domácnosti samotných žen. Shoda panuje i v případě nejmenšího podílu nerodinných domácností.

Složení **domácností bez dětí** podle ekonomické aktivity jejich členů se v čistých úplných rodinách pro změnu velmi podobá struktuře zaměstnaneckých domácností. Z 80 % převládají rodiny, kde jsou oba partneři ekonomicky aktivní. „Mladé“ rodiny s přednostou do

35 let věku zaujímají pouhou desetinu a dosahují nižší hladiny průměrného koeficientu ŽM (2,7), naproti tomu více než 80 % představují domácnosti s padesátiletým a starším přednostou pohybující se v průměru nad trojnásobkem ŽM. V rodinách s jednou ekonomicky aktivní osobou se tento rozdíl dále zvyšuje (5,9 %, resp. 88,2 %), hodnota průměrného koeficientu ŽM se snižuje na 2,6 u „starších“ rodin. Domácnosti samotných žen tvoří pouze ženy starší 40 (a zejména 50) let, které dosahují 2,6 násobku ŽM.

Pokud jde o **čisté úplné rodiny s dětmi**, podobně jako v zaměstnaneckých rodinách, přes 70 % zabírají rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči. Obvyklý dvoudětný model se v 60 % případů vyskytuje i zde, rodiny s jedním dítětem pak tvoří skoro čtvrtinu - tímto se struktura blíží spíše rodinám samostatně činných osob. V rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem se zhruba polovina rodin stará o dvě děti, téměř každá třetí pak o jedno dítě. „Mladých“ rodin existuje v rámci všech zemědělských domácností celá třetina, v rámci „mladých“ domácností zaujímají skoro desetinu.

„**Mladých**“ rodin s dětmi s ekonomicky aktivními rodiči je necelá čtvrtina (ve srovnání s ostatními sociálními skupinami zde najdeme nejméně jednodětných rodin - 30,8 %), nacházejících se v průměru pod dvojnásobkem ŽM (1,9). Zcela jiná je situace v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem, kde najdeme až 57 % „mladých“ rodin, s koeficientem ŽM na průměrné hodnotě 1,6. Výskyt rodin s jedním dítětem je tady výrazně nižší oproti jiným sociálním skupinám - 41,7 %, na druhé straně procento dvou a třídětných rodin patří k nejvyšším (viz. tabulka 19). Dalším specifickým je srovnatelná ekonomická úroveň „mladých“ a „starších“ úplných čistých rodin zemědělců v rámci rodin s jedním či dvěma ekonomicky aktivními rodiči.

T a b u l k a 19 Úplné čisté rodiny zemědělců s přednostou do 35 let věku

rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*	rodiče	abs.	rel.	děti	abs. počet	rel.*
2EA	26	23,0%	1	8	30,8%	1EA	24	57,1%	1	5	41,7%
			2	17	25,0%				2	16	72,7%
			3	1	6,3%				3	3	50,0%

Pozn.: * = podíl „mladých“ rodin na všech daných rodinách zemědělců podle počtu dětí a ekonomické aktivity rodičů

Při opětovném použití ukazatelů koeficientu životního minima ještě více prozkoumáme rozdíly vznikající mezi rodinami s dětmi a bez dětí. Pokud bereme v úvahu všechny zemědělské domácnosti bez dětí, ekonomická úroveň se velmi podobá úrovni dělnických domácností, v rodinách s dětmi je však u dělníků lepší. **Ze všech domácností s dětmi tak zemědělské rodiny dosahují nejhorší úrovně** - hodnoty všech tří ukazatelů jsou nejnižší. Průměrná rodina s dětmi se pohybuje na 1,8 násobku ŽM, desetina rodin je přitom na hranici ohrožení chudobou - do 1,3 násobku ŽM. Podívejme se na tuto problematiku blíže z hlediska ekonomické aktivity rodičů a počtu závislých dětí v úplných čistých rodinách.

Ekonomicky aktivní bezdětné páry najdeme v průměru na hranici trojnásobku ŽM, desetinu z nich pak do dvojnásobku ŽM. Jedno dítě znamená zhoršení ekonomické situace rodiny průměrně 1,4krát (na 72 procentní hladinu) na 2,2 násobek ŽM. Poprvé za celý soubor zde narážíme na situaci, kdy se polovina domácností vyskytuje nad průměrnou hladinou koeficientu ŽM - medián je větší než průměrný koeficient ŽM (1,03krát). To znamená, že druhá polovina těchto rodin nedosahuje moc vysoké ekonomické úrovně - v našem případě je většina v intervalu 2,25 - 2,5 násobku ŽM. (Nutno podotknout, že daná skupina je zastoupena v poměrně malém počtu.) Nicméně přírůstek druhého dítěte do rodiny ekonomickou situaci rodiny posouvá k nižším hladinám, v průměru k 1,8 násobku ŽM. Přes padesát procent rodin se zde již „tradičně“ nachází pod průměrnou hodnotou koeficientu ŽM (a stejně jako u rodin s jedním dítětem) se víceméně žádná rodina nedostane nad trojnásobek ŽM. Třetí dítě

v rodině dále snižuje příjmovou úroveň rodiny a opět přináší vyšší střední hodnotu oproti průměrné.

Ekonomická neaktivita jednoho z partnerů zhoršuje příjmovou situaci bezdětných rodin méně (na 84% hladinu) než existence dítěte (na 72% hladinu). Až **poloviční je však pokles ekonomické úrovně spojený se ztrátou ekonomické aktivity rodiče a zároveň s výskytem jednoho dítěte**. Druhé dítě ekonomickou situaci rodiny již příliš nemění, dokonce se může zdát, že ji nepatrně zlepšuje. Četnost výskytu je však na konkrétní závažné závěry poměrně malá.

T a b u l k a 20 Úplné čisté rodiny zemědělců s dětmi a bez dětí, podle EA rodičů

koef. ŽM	úplná čistá 2EA				úplná čistá 1EA		
	0dětí	1dítě	2dětí	3dětí	0dětí	1dítě	2dětí
do 1,0	-	-	-	1	-	-	-
1,0 - 1,25	-	-	1	-	-	2	2
1,25 - 1,5	1	1	D 8	5	-	4	4
1,5 - 1,75	2	2	M 29	P,M 7	-	M,P 2	M,P 9
1,75 - 2,0	3	3	P 15	3	1	4	3
2,0 - 2,25	D 8	P 5	4	-	5	-	-
2,25 - 2,5	2	M 13	6	-	M 4	-	2
2,5 - 2,75	11	1	4	-	P 1	-	2
2,75 - 3,0	6	-	-	-	2	-	-
3,0 - 3,25	P,M 10	1	1	-	2	-	-
3,25 - 3,5	8	-	-	-	1	-	-
3,5 - 4,0	12	-	-	-	1	-	-
nad 4,0	7	-	-	-	-	-	-
celkem	70	26	68	16	17	12	22
průměr	3,063	2,207	1,822	1,582	2,574	1,545	1,737
medián	3,087	2,272	1,717	1,627	2,436	1,535	1,615
1. decil	2,021	(1,516)	1,397	(0,927)	(1,922)	(1,117)	(1,250)
prům.příjem	19 496	19 675	19 871	20 973	16 286	13 613	17 726
očistěný*	18 445	18 628	19 323	20 721	15 567	13 202	16 263

Pozn.: očistěný* = čistý peněžní příjem (pracovní + sociální)

Vypovídací schopnost ukazatelů uvedených v závorce nelze, z důvodu malé četnosti původních dat, považovat za dostatečnou

Shrnutí

Závěrem můžeme konstatovat, že pokles ekonomické úrovně vyvolaný ztrátou ekonomické aktivity jednoho z partnerů, výskytem dítěte v rodině, příp. souběhem obou uvedených událostí (oproti situaci bezdětného ekonomicky aktivního páru) se promítne v každé sociální skupině různou měrou. K nejmenšímu snížení obecně dochází v rodinách samostatně činných osob, k největšímu pak v zemědělských rodinách. V těch se příjmová úroveň při souběhu zmiňovaných skutečností propadne dokonce na polovinu. **Ve všech jmenovaných sociálních skupinách (kromě zaměstnanců) pak větší zátěž pro rodinu znamená spíše narození dítěte než ztráta pracovního příjmu jednoho z rodičů.** V rodinách zaměstnanců jsou míry poklesu ekonomické úrovně v důsledku ztráty ekonomické aktivity jednoho z rodičů a z důvodu existence dítěte v rodině srovnatelné. Konkrétní údaje zobrazuje tabulka 21.

Budeme-li uvažovat přítomnost druhého dítěte v rodině (oproti jednodětné rodině ekonomicky aktivních rodičů) situace se obrátí. Zatímco jedno dítě v rodině snižuje ekonomickou úroveň více v domácnostech dělníků, a zejména zemědělců, oproti zbývajícím dvěma sociálním skupinám, druhé dítě naopak snižuje příjmovou úroveň spíše v rodinách

zaměstnanců a samostatně činných osob. Výrazný pokles příjmové úrovně zaznamenávají dále čisté neúplné rodiny zaměstnanců, především ve srovnání s těmi úplnými.

T a b u l k a 21 Relace průměrné ekonomické úrovně úplných (příp. neúplných) čistých rodin v závislosti na EA rodičů a existenci dítěte v rodině

	dělníci	sam. činní	zaměstnanci	zemědělci
2EA+0dětí	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
1EA+0dětí	80,2%	90,3%	81,1%	84,0%
2EA+1dítě	78,4%	82,7%	82,0%	72,1%
1EA+1dítě	58,3%	63,5%	53,5%	50,4%
2EA+1dítě	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
2EA+2dětí	86,0%	79,4%	77,8%	82,6%

zaměstnanci	úplná 2EA+0dětí = 100%	úplná 1EA+0dětí = 100%	neúplná 1EA+1dítě = 100%
	neúplná 1EA+1dítě =	neúplná 1EA+1dítě =	neúplná 1EA+2dětí =
	57,8%	71,3%	87,3%

Zjištěné hodnoty se nyní pokusíme ještě blíže specifikovat. Zajímat nás také bude, jak se mění ekonomická situace „mladých“ rodin. Abychom ji mohli porovnat se situací „starších“ rodin a abychom alespoň částečně eliminovali nízké četnosti výskytu rodin (zejména „mladých“ bezdětných s jedním ekonomicky aktivním rodičem), nebudeme v tomto případě rozlišovat rodiny podle počtu dětí, ale budeme uvažovat rodiny s dětmi jako celek. Na změnu ekonomické úrovně úplných čistých rodin (v souvislosti s počtem ekonomicky aktivních rodičů, s existencí dětí v rodině a s věkem přednosta) poté můžeme pohlížet ze tří úhlů:

- **změna ekonomické úrovně** uvnitř „mladých“ a „starších“ rodin, bezdětných či s dětmi, **v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů** (1EA / 2EA)

Pokud přestane být jeden z rodičů (partnerů) ekonomicky aktivní, dojde k většímu poklesu ekonomické úrovně v „mladých“ rodinách než v těch „starších“. Vyskytují-li se navíc v rodině děti, projeví se to v dalším poklesu. Z výše uvedeného již víme, že v důsledku ztráty jednoho pracovního příjmu nejméně klesne ekonomická úroveň samostatně činných rodin. Potvrzují to také údaje v tabulce 22. Přestože se úroveň „mladých“ rodin snížila nejvíce ze všech sociálních skupin, téměř neznatelný pokles úrovně „starších“ rodin to více než kompenzuje. Protože v souboru samostatně činných výrazně převažují právě ti „starší“, je výsledný pokles za obě věkové skupiny (u bezdětných rodin) pouze desetiprocentní (pokles na 90,3 % původní ekonomické úrovně -viz. tabulka 21).

T a b u l k a 22 Relace průměrné ekonomické úrovně úplných čistých rodin v závislosti na EA rodičů (2EA = 100 %)

2EA = 100%	„mladé“ rodiny s 1EA rodičem			„starší“ rodiny s 1EA rodičem		
	0dětí	děti	dohromady	0dětí	děti	celkem
dělníci	x	76,5%	71,4%	80,1%	78,1%	83,9%
sam. činní	x	75,7%	67,5%	95,4%	94,1%	96,5%
zaměstnanci	x	79,2%	73,9%	78,8%	84,8%	84,6%
zemědělci	x	87,2%	80,7%	83,9%	82,4%	85,5%

Pozn.: x = velmi nízké zastoupení v souboru

- **změna ekonomické úrovně** uvnitř „mladých“ a „starších“ rodin, se dvěma nebo jedním ekonomicky aktivním rodičem, **v závislosti na přítomnosti dětí v rodině** (s dětmi / bezdětné)

Z výše uvedeného je zřejmé, jaký dopad má přítomnost dítěte na ekonomickou úroveň rodiny. Z tabulky 23 lze vyčíst, že nejvíce „postiženy“ jsou („starší“) zemědělské

rodiny, propad jejich ekonomické úrovně (vůči ostatním sociálním skupinám) je dále umocněn ztrátou ekonomické aktivity jednoho z rodičů. Velmi nízké hodnoty u „mladých“ samostatně činných rodin mohou potvrzovat dříve zmiňovanou výraznou vzájemnou rozdílnost mezi rodinami s dětmi a bez dětí, opět však nesmíme zapomínat na poměrně nízké zastoupení těchto rodin (zejména bezdětných) v daném souboru. V komparaci s předcházející tabulkou přesto můžeme zopakovat, že přítomnost dětí v rodině zhoršuje ekonomickou úroveň domácnosti více než v souvislosti s absencí příjmu druhého rodiče.

T a b u l k a 23 Relace průměrné ekonomické úrovně úplných čistých rodin v závislosti na přítomnosti dětí v rodině (bezdětné = 100 %)

bezdětné = 100%	2 EA		1 EA		celkem	
	„mladé“ r.	„starší“ r.	„mladé“ r.	„starší“ r.	„mladé“ r.	„starší“ r.
dělníci	74,8%	69,3%	x	67,6%	67,5%	70,4%
sam. činní	59,2%	72,3%	x	71,2%	53,6%	72,3%
zaměstnanci	73,4%	68,8%	x	74,1%	67,3%	70,3%
zemědělci	69,6%	60,3%	x	59,2%	66,7%	60,4%

Pozn.: x = velmi nízké zastoupení v souboru

- **změna ekonomické úrovně** v rámci rodin bez dětí a s dětmi, se dvěma nebo jedním ekonomicky aktivním rodičem, **v závislosti na věku přednosti** („mladé“ / „starší“)

Celkově je ekonomická situace rodin s předností mladším než 35 let ve srovnání se „staršími“ rodinami ve všech sociálních skupinách nižší - v průměru o 15 % (viz. poslední sloupec tabulky 24). Větší diference najdeme v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů a na existenci dětí v rodině. Pokud jsou oba rodiče ekonomicky aktivní a nevychováají žádné děti, jsou na tom hůře spíše „mladé“ rodiny. O lepší situaci „mladých“ bezdětných samostatně činných párů víme již z druhé kapitoly a grafů 1 a 2. Přítomnost dětí v rodině zhoršuje příjmovou úroveň „mladé“ i „starší“ rodiny relativně stejnou měrou. Nižší ekonomická úroveň „mladých“ rodin zaměstnanců s dětmi je způsobena zejména horší situací „mladých“ jednodětných rodin oproti „starším“ rodinám s jedním dítětem. Jedním z důvodů může být menší míra zaměstnanosti „mladých“ přednostů na vyšších, obecně lépe placených pozicích, které častěji zastávají „starší“ zkušenější zaměstnanci.

T a b u l k a 24 Relace průměrné ekonomické úrovně úplných čistých rodin v závislosti na věku přednosti („starší“ rodiny = 100 %)

„starší“ rodiny = 100%	2 EA		1 EA		celkem		ml / st celkem
	0dětí	děti	0dětí	děti	0dětí	děti	
dělníci	95,6%	103,2%	x	101,2%	97,8%	93,8%	84,2%
sam. činní	127,1%	104,2%	x	83,9%	123,6%	91,7%	89,7%
zaměstnanci	88,0%	93,8%	x	87,6%	90,8%	86,9%	84,4%
zemědělci	87,1%	100,5%	x	106,5%	88,3%	97,6%	81,3%

Pozn.: x = velmi nízké zastoupení v souboru

Pokud přestane být v rodině s dětmi jeden z rodičů ekonomicky aktivním, klesne ekonomická úroveň hlavně v „mladých“ rodinách samostatně činných a zaměstnanců (oproti „starším“ a v porovnání s ostatními sociálními skupinami). Nejméně se ekonomická neaktivita jednoho rodiče dotkne dělnických rodin, kdy se příjmová situace „mladých“ a „starších“ rodin změní relativně stejnou měrou (101,2 % v tabulce 24).

3. Sociální příjmy a jejich vliv na celkové příjmy domácnosti

Nyní se zaměříme na sociální příjmy domácností s dětmi, a to na dávky státní sociální podpory. Budeme se věnovat významu státní sociální podpory pro rodiny s dětmi a v jejím rámci pak podrobněji třem nejdůležitějším dávkám z hlediska váhy v rodinném rozpočtu. To znamená přídavku na dítě, sociálnímu příplatku a rodičovskému příspěvku. Právě tyto dávky jsou, na rozdíl od ostatních, ve statistice rodinných účtů jasně určeny.

Celková suma peněz vyplácená na dávky státní sociální podpory neustále roste a blíží se k 32 mld. korun (v r. 2000 31,855 mld. Kč, v r. 2001 31,943 mld. Kč; [srov. Vývoj 2002]). Zhruba 40 % se vydává na přídavky na děti, další přibližně pětina až čtvrtina jde na sociální příplatek, resp. rodičovský příspěvek. Podobný podíl (kolem 85 %) zauímají zmiňované dávky v rámci sociálních příjmů rodin. Podívejme se tedy, jaké rodiny tyto dávky pobírají, jaká je výše těchto dávek a jejich význam v celkovém rodinném rozpočtu.

Předmětem zkoumání bude 1531 domácností základního souboru (tj. rodin s dětmi) a celý doplňkový soubor 418 nízkopříjmových rodin. Jak již bylo výše naznačeno, analýza se zaměří na typy rodin čerpající jednotlivé dávky, na rozdíly mezi vybranými sociálními skupinami, dále na míru vlivu ekonomické aktivity rodičů a počtu dětí v rodině na výši a význam daných dávek.

Pokud jde o typ domácnosti, může se na první pohled zdát, že dávky státní sociální podpory nejčastěji (82,6 % základní soubor, 49,8 % doplňkový soubor) pobírají čisté úplné rodiny, na druhém místě pak čisté neúplné rodiny (11,6 %, resp. 48,1 %). Podíváme-li se však na strukturu domácností, zjistíme, že dané rozložení víceméně odpovídá procentuálnímu zastoupení jednotlivých typů rodin v souboru. Nás tedy bude zajímat především kolik rodin daného typu domácnosti pobírá sociální dávky (viz. tabulky 33 až 36: Podíl vybraných typů rodin pobírajících jednotlivé dávky státní sociální podpory, sloupec „b“). Diference tak lze najít jednak v rámci vybraných sociálních dávek, jednak mezi jednotlivými sociálními skupinami.

V další analýze se přesto budeme zabývat zejména úplnými čistými rodinami, příp. neúplnými čistými rodinami u zaměstnaneckých domácností a doplňkového souboru, a to jednak z důvodu jejich relativně vysokého zastoupení v souboru a jednak ve spojitosti s předchozí analýzou. Domácnosti budeme zkoumat podrobněji z hlediska ekonomické aktivity či neaktivity rodičů a počtu dětí. Zbývající dva typy domácností budou zmíněny jen okrajově. Začneme tedy nejrozšířenější sociální dávkou, přídavkem na dítě, tj. dávkou určenou právě rodinám s dětmi.

3.1 Přídavek na dítě

Přídavek na dítě je poskytován rodinám s dětmi za účelem pomoci krýt náklady spojené s výchovou a výživou dětí. Je příznáván v závislosti na výši čistého příjmu rodiny, a to do trojnásobku životního minima. Výše přídavku klesá s rostoucím příjmem rodiny a diferencuje se podle věku dítěte.

Celkově pobírá přídavek na dítě 1684 (86,4 %) rodin, a tedy 83,2 % rodin základního souboru a téměř všechny (98,1 %) rodiny doplňkového souboru. Co do „úplnosti“ rodiny najdeme vyšší podíl rodin pobírajících přídavek v neúplných rodinách, zejména s ekonomicky neaktivním rodičem, než v rodinách úplných. I tady však platí vyšší četnost výskytu v rodinách, kde je jen jeden rodič ekonomicky aktivní. Naznačené odlišnosti jsou uvedeny v tabulce 25. Vliv ekonomické aktivity členů domácnosti a úplnosti rodiny lze vyčíst z dat o základním souboru. Z tabulky je zřejmé, že nejčastějšími příjemci jsou neúplné rodiny. Nutno poznamenat, že vysoké procento výskytu zde koresponduje s větším podílem neúplných rodin v doplňkovém souboru. V jeho rámci nejsou rozdíly tak výrazné, jak vyplývá z charakteru doplňkového souboru, který je z hlediska příjmů homogenní.

Z hlediska věku a počtu dětí dosahuje přídavek na jedno dítě v průměru vyšších hodnot v neúplných rodinách (v základním i doplňkovém souboru), protože zde žijí v průměru starší děti než v rodinách úplných (a výše přídavku roste s věkem dítěte). Uvnitř úplných rodin v závislosti na ekonomické aktivitě rodičů však výraznější odlišnosti neexistují. Vysvětlení vychází z konstrukce přídavku na dítě - přestože je průměrný počet dětí v obou případech takřka shodný, rozdílný je průměrný věk dětí. Ten je totiž v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem téměř o polovinu nižší než v rodinách hospodařících se dvěma pracovními příjmy. Relativně malý přídavek, který odpovídá nižšímu věku dítěte, je však zvyšován díky absenci jednoho příjmu v rodině (tj. v souvislosti s nižším koeficientem ŽM).

T a b u l k a 25 Podíl rodin pobírajících přídavek na dítě na všech daných rodinách

	úplné rodiny		neúplné rodiny	
	2EA	1EA	1EA	0EA
celkem	80,2%	91,7%	95,9%	98,8%
základní soubor	79,4%	89,1%	94,2%	x
doplň. soubor	94,4%	98,7%	98,3%	98,8%

Také podíly rodin pobírajících přídavek v nejvyšší, střední či nejnižší výměře se v obou souborech liší. V základním souboru se nachází zhruba desetina rodin s koeficientem ŽM do 1,1 násobku, zároveň se však jedná o rodiny s nejvyšším počtem dětí na domácnost (v průměru 2,4 dítěte na domácnost). Polovinu z nich přitom tvoří domácnosti dělníků. Naproti tomu nejvíce (přibližně polovina) rodin s průměrně 1,6 dětmi pobírá přídavek na dítě v nejnižší výměře. V doplňkovém souboru mají nárok na přídavek v nejvyšší sazbě přes tři čtvrtiny rodin. Podobně jako v základním souboru se i zde vyskytují rodiny s vyšším počtem dětí (průměrně 2,1 dítěte na domácnost).

Dále budeme věnovat pozornost **úplným čistým rodinám** (představují tři čtvrtiny ze všech rodin pobírajících přídavek na dítě) a rozdílům mezi sociálními skupinami v závislosti na počtu dětí a ekonomické aktivitě rodičů. Přídavek na dítě čerpají hlavně domácnosti zemědělců a dělníků, ze zemědělských domácností navíc i téměř všechny rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči. Na druhou stranu v nejmenší míře dostávají přídavek na dítě rodiny samostatně činných osob, proti kterým je podíl zaměstnaneckých rodin jen nepatrně vyšší. Rodiny doplňkového souboru, jak je zřejmé z tabulky 25, patří mezi nejčastější příjemce této dávky. Průměrná hodnota přídavků na děti je u nízkopříjmových rodin nejvyšší (1 274 Kč), neboť s nižším příjmem (resp. koeficientem ŽM) je spojena vyšší sociální dávka. Nicméně průměrná hodnota přídavků u zemědělských rodin ještě stále převyšuje tisícikorunovou hladinu (1 018 Kč). V průměru nejméně pak dostávají zaměstnanecké rodiny (734 Kč).

Pro všechny rodiny přitom platí (snad jen s drobnými odchylkami u zaměstnanců), že se ztrátou ekonomické aktivity jednoho z rodičů a se vzrůstajícím počtem dětí v rodině se zvyšuje četnost rodin čerpajících přídavek na dítě. Obecně to plyne z podstaty konstrukce životního minima domácnosti (i přídavku na dítě). S přibývajícím počtem dětí dochází k rychlému zvyšování podílu životního minima na čistém příjmu domácnosti (tj. ke snižování koeficientu ŽM), a to i při rostoucím podílu sociálních příjmů na celkovém příjmu rodiny a případném daňovém zvýhodnění příjmů členů domácnosti. Díky klesajícímu koeficientu ŽM tak stoupá pravděpodobnost uplatnění nároku na sociální dávku. Největší přírůstek počtu rodin dostávajících přídavek je spojen s výskytem druhého dítěte v rodině. Podobně je tomu i s průměrnou výší přídavku, která se s rostoucím počtem dětí také zvyšuje, ale stále pomalejším tempem. To je v souladu s principem výpočtu přídavku - čím starší dítě (dětí) a nižší koeficient ŽM, tím vyšší přídavek na dítě.

Podíl přídavku na dítě na celkovém peněžním příjmu rodiny (viz tabulka 30) je

v doplňkovém souboru oproti základnímu souboru průměrně dvakrát vyšší (8,7 %, resp. 4,3 %), v souhrnu tvoří přídavek maximálně pětinu příjmu. Více než desetinu příjmu však představuje pouze u 8,6 % rodin, tvořených téměř ze dvou třetin rodinami s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Přes desetinu příjmu zaujímá přídavek nejčastěji v nízkopříjmových rodinách (61,7 %), dále v rodinách dělníků (17,7 %). U všech rodin pak také platí, že pokud je ekonomicky aktivní jen jeden z rodičů, váha přídavku v rodinném rozpočtu roste. Význam přídavku na děti jako podíl na celkovém příjmu se regresivně zvyšuje i s růstem počtu dětí v rodině, když ve spojitosti s druhým dítětem dochází zhruba ke zdvojnásobení. Deset až dvacet procent příjmu zabírá přídavek na dítě u třetiny rodin se třemi dětmi a až u třech čtvrtin čtyř a vícedětných rodin.

Mezi sociálními skupinami základního souboru nenajdeme výraznější rozdíly. Podíly přídavku na děti na čistém příjmu jsou srovnatelné u rodin dělníků, zemědělců a samostatně činných osob (i když u rodin zemědělců s jedním až třemi dětmi jsou jedny z nejvyšších), v zaměstnaneckých rodinách jsou podíly oproti nim průměrně 1,35krát nižší. V doplňkovém souboru, jak jsme již zmínili, se přídavek na dítě podílí na příjmech rodiny (1,4krát u rodin s třemi a více dětmi, až dvakrát u jednodětných rodin) vyšší měrou než v rodinách základního souboru.

V čistých neúplných rodinách pobírá přídavek na dítě 96,7 % rodin, jeho maximální podíl na příjmu zde může být až čtvrtinový. Desetinu příjmu přitom překračuje až v 39 % rodin, z nichž 90 % patří k nízkopříjmovým rodinám. Srovnání čistých úplných a neúplných rodin doplňkového souboru sice ukazuje, že podíl přídavku na příjmu roste s počtem dětí v neúplných rodinách pomaleji, ale desetiprocentní hladinu příjmu převyšuje dokonce 94,3 % rodin se dvěma dětmi (v úplných rodinách jen 10,8 %). Přídavek na dítě v neúplných rodinách zaměstnanců s ekonomicky aktivním rodičem se podílí na čistém příjmu průměrně 2,1krát méně než u neúplných rodin doplňkového souboru. Přesto relativní odlišnosti mezi úplnými a neúplnými rodinami jsou v doplňkovém i v základním souboru srovnatelné.

Ve smíšených (a zejména úplných) rodinách se přídavek na dítě pobírá v menší míře než v rodinách čistých. V úplných smíšených rodinách jej čerpá nadpoloviční většina zaměstnanců a samostatně činných a přes tři čtvrtiny dělnických a zemědělských rodin.

Shrme-li výše uvedené, můžeme konstatovat, že pro velkou část rodin není přídavek na dítě příliš ekonomicky významnou dávkou. Většinu rodin (87 %) totiž představují rodiny s jedním a dvěma dětmi, z nichž takových, které přídavek pobírají, je 85 %. V úplných čistých jednodětných rodinách tvoří přídavek na dítě v průměru 2,5 % čistého příjmu, ve dvoudětných pak přibližně dvakrát tolik. Na důležitosti nabývá spíše v neúplných rodinách a v souvislosti s výskytem většího počtu dětí. Rodiny se čtyřmi a více dětmi pobírají přídavek všechny.

3.2 Sociální příplatek

Sociální příplatek je určen rodinám s nízkými příjmy s cílem krýt náklady spojené se zabezpečováním potřeb jejich dětí. Opět se tedy jedná o dávku testovanou na čistém příjmu rodiny, tentokrát za předcházející čtvrtletí, čímž může pružně reagovat na ekonomickou situaci rodiny. Nárok na dávku mají rodiny do 1,6 násobku životního minima. Navzdory tomu je výše příplatku výrazně diferencovaná, tzn. že s rostoucím příjmem rodiny se postupně snižuje. Sociální příplatek zohledňuje také zdravotní postižení dítěte, rodiče nebo jeho osamělost. Neúplné rodiny jsou při výpočtu výše příplatku zvýhodněny zvýšeným koeficientem 5 % [Krebs 2002]. Nutno poznamenat, že do rozhodného příjmu je třeba zahrnout také přídavek na dítě, rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. Dochází tak k tomu, že rodiny pobírají sociální příplatek v kombinaci s dalšími sociálními dávkami.

Sociální příplatek pobírá 710 (36,4 %) rodin (tzn. 75,6 % rodin doplňkového souboru

a 25,7 % základního souboru), z toho 709 současně dostává i přídavek dítě. Z jiného pohledu to znamená, že ze všech rodin, kterým je vyplácen přídavek na dítě 42,1 % čerpá také sociální příplatek. Na rozdíl od přídavku na dítě je sociální příplatek výrazně diferencovaný v závislosti na typu rodiny a ekonomické aktivitě rodičů. Z následující tabulky je zřejmé, že bez ohledu na to, zda jde o rodinu úplnou či neúplnou, pobírá tuto dávku celkově téměř třikrát více rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem oproti úplným rodinám se dvěma ekonomicky aktivními rodiči. Další zvýšení (cca 1,8krát) nastává u neúplných rodin bez ekonomicky aktivního rodiče. Za celkovými údaji jsou však skryty poměrně velké odlišnosti mezi rodinami základního souboru a rodinami doplňkového souboru. V případě nízkopříjmových rodin doplňkového souboru nejsou rozdíly mezi rodinami s různým počtem ekonomicky aktivních rodičů tak markantní, i když stále platí vyšší četnost výskytu v neúplných rodinách a bez ohledu na „úplnost“ rodiny také ve spojitosti s nižším (jedním, resp. žádným) počtem ekonomicky aktivních rodičů. Rodiny základního souboru čerpají sociální příplatek v mnohem menší míře.

T a b u l k a 26 Podíl rodin pobírajících sociální příplatek na všech daných rodinách

	úplné rodiny		neúplné rodiny	
	2EA	1EA	1EA	0EA
celkem	17,9%	52,0%	52,9%	96,5%
základní soubor	15,5%	46,1%	35,8%	x
doplň. soubor	57,4%	67,8%	77,5%	96,5%

Opět se soustředíme na **čisté úplné rodiny** (tvoří přes 64 % rodin pobírajících sociální příplatek). Příplatek náleží dvěma třetinám nízkopříjmových rodin a jedné čtvrtině rodin základního souboru (viz tabulka 34). Ve druhém případě patří k nejčastějším příjemcům rodiny dělníků (43,4 %) a zemědělců (24,2 %). Jen přibližně každá pátá rodina dostávající příplatek má samostatně činného přednostu. Nejméně čerpají tuto dávku zaměstnanci, a to i v rámci sociálních skupin (11,5 %) a z nich zejména (až 4,5krát více) ti s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Nejnížší je u nich také průměrná výše příplatku (423 Kč). Naopak největší zastoupení najdeme v zemědělských rodinách (polovina z nich), kde sociální příplatek dostávají dvakrát častěji ty rodiny, kde je ekonomicky aktivní jen jeden rodič. Celkově je však průměrná hodnota sociálního příplatku druhá nejnížší (715 Kč). V průměru osm až devět set korun přidává do rodinného rozpočtu zhruba čtvrtina dělníků (28,5 %) a samostatně činných (23,6 %). Stejně jako u přídavku na dítě převyšuje sociální příplatek u rodin doplňkového souboru průměrně tisícikorunovou hranici (1 158 Kč), přičemž 1,2krát častěji jej čerpají rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem.

Všem sociálním skupinám je společné, že podíl rodin pobírajících sociální příplatek roste se zvyšujícím se počtem dětí v rodině a s klesající ekonomickou aktivitou rodičů. Ekonomická neaktivita jednoho z rodičů je přitom častějším důvodem čerpání sociální dávky. Podobně jako u přídavku na dítě se počet příjemců sociálního příplatku s rostoucím počtem dětí zvyšuje, v tomto případě však velmi výrazně.

Také **podíl sociálního příplatku na čistém příjmu rodiny** (viz tabulka 30) je průměrně větší (i když v menší míře než přídavek na dítě) v doplňkovém souboru (7,6 %, resp. 4,5 %). Oproti přídavku na dítě však může dosáhnout až dvou pětín celkového příjmu, i když víc jak 20 % představuje jen ve čtyřech případech. Nad deset procent příjmu přesto sahá u 16,9 % rodin, většinou se třemi a více dětmi. Ze tří čtvrtin jde o rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem. V tomto pásmu nenajdeme rodiny zaměstnanců, naproti tomu nejčastěji se zde vyskytují rodiny doplňkového souboru (58,4 %), dále dělníci (19,5 %) a samostatně činní (15,6 %). Obecně se váha příplatku v rodinném rozpočtu zvyšuje s větším počtem dětí a se ztrátou ekonomické aktivity jednoho z rodičů. Tento růst je však nerovnoměrný.

Porovnáním jednotlivých sociálních skupin základního souboru zjistíme jen drobné diference. Podíl sociálního příplatku na příjmu rodiny je nejnižší u zaměstnanců, nejvyšší přírůstky zase můžeme zaznamenat v dělnických rodinách s oběma ekonomicky aktivními rodiči a v rodinách samostatně činných i v rodinách zaměstnanců s jedním ekonomicky aktivním rodičem ve spojitosti s vyšším počtem dětí. Navíc v rodinách samostatně činných se třemi dětmi se průměrný podíl příplatku na příjmu rodiny pohybuje kolem 11%. U doplňkového souboru jsou dané podíly vyšší, největší odlišnosti vůči rodinám základního souboru pak nalezneme v jednodětných rodinách s ekonomicky aktivními rodiči a ve vícedětných rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem.

Třetinu rodin pobírajících sociální příplatek tvoří **čisté neúplné rodiny**, což je 63,3 % všech čistých neúplných rodin. Nizkopříjmové rodiny doplňkového souboru dostávají příplatek až 3krát častěji než rodiny základního souboru. **Podíl příplatku na čistém příjmu rodiny** dosahuje maximálně jedné třetiny, přičemž víc jak desetinu příjmu přesahuje u nadpoloviční většiny rodin (57,2 %), z 93,4 % z řad doplňkového souboru. Již víme, že čisté neúplné rodiny doplňkového souboru jsou častějšími příjemci sociálního příplatku než rodiny čisté úplné, vyšší (cca 1,8krát) je u nich také podíl příplatku na celkovém příjmu rodiny. V rodinách s ekonomicky neaktivním rodičem překračuje průměrný sociální příplatek desetinu příjmu již v rodinách s jedním dítětem, v rodinách s ekonomicky aktivním rodičem (stejně jako u přídatku na dítě) již ve dvoudětných rodinách. V zaměstnaneckých čistých neúplných rodinách čerpá tuto sociální dávku 30,4 % rodin. Podíl příplatku na příjmu se zde zvyšuje vzhledem k úplným zaměstnaneckým rodinám zhruba dvojnásobně, ve srovnání s neúplnými rodinami doplňkového souboru je však průměrně až 2,4krát nižší.

Závěrem lze poznamenat, že přestože příjemci sociálního příplatku jsou ze 77,3 % rodiny s jedním či dvěma dětmi, celkově představují „jen“ třetinu všech těchto rodin (27,1 % jednodětných a 36,8 % dvoudětných rodin). Ekonomicky nevýznamný je tak i příspěvek sociálního příplatku do rodinného rozpočtu (2,8 % v rodině s jedním dítětem, 4,6 % se dvěma dětmi). Proto sociální příplatek čerpají hlavně rodiny s více dětmi, pro něž se stává ekonomicky významnou složkou příjmů. Důležitou roli hraje sociální příplatek také v neúplných rodinách, zejména ve spojitosti s větším počtem dětí.

Porovnání podílů přídatku na dítě a sociálního příplatku na čistém příjmu rodiny u doplňkového souboru naznačuje, že v čistých úplných rodinách má větší význam přídatek na dítě, v čistých neúplných spíše sociální příplatek. V čistých úplných rodinách základního souboru opět s menšími odchylkami převažuje přídatek na dítě.

Již jsme uvedli, že prakticky všechny rodiny pobírající sociální příplatek čerpají současně i přídatek na dítě. Je zřejmé, že kombinace těchto dávek zvyšuje podíl sociálních příjmů na celkovém příjmu rodiny. Jejich význam pak logicky roste zejména v těch rodinách, kde hrají dané dávky samy o sobě důležitou roli, a tedy v neúplných rodinách, v úplných rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem a v rodinách s více dětmi.

3.3 Rodičovský příspěvek

Na rozdíl od předchozích dvou sociálních dávek není při poskytování rodičovského příspěvku testován příjem rodiny. Jak už název napovídá, je rodičovský příspěvek určen rodiči, a to v době, kdy není výdělečně činný, příp. je tato činnost omezena z důvodu osobní péče o dítě. Nárok tedy vzniká rodiči, který osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě do 4 let věku nebo do 7 let věku, je-li dítě dlouhodobě zdravotně postižené. Jedná se tedy o dávku pro pečujícího rodiče (matku nebo otce) - je jedna bez ohledu na počet dětí daného věku.

Tato sociální dávka doznala v loňské novele zákona o státní sociální podpoře několika změn, proto považujeme za vhodné je na tomto místě alespoň stručně charakterizovat. V roce 2000, za který máme k dispozici námi analyzovaná data, byla měsíční výše výdělku rodiče pečujícího o malé dítě omezena částkou životního minima na osobní potřeby rodiče (tj. 2 190 Kč od 1. 4. 2000). Novela zákona rozšířila podmínky pro výdělečnou činnost rodiče a

zvýšila tuto hranici na 1,5 násobek ŽM na osobní potřeby rodiče (tj. 3 480 Kč od 1. 10. 2001). Výpočet výše rodičovského příspěvku zůstal beze změny a činí tedy 1,1 násobek částky životního minima na osobní potřeby rodiče. Současně se také prodloužila doba, kdy smí být dítě umístěno v předškolním nebo obdobném zařízení ze tří na pět dní v kalendářním měsíci.

Z charakteru rodičovského příspěvku vyplývá, že počet dětí v rodině nemá na jeho absolutní výši žádný přímý vliv na rozdíl od přídatku na dítě a sociálního příplatku. Podle výše zmíněné charakteristiky se při jeho nárokování zkoumá pouze věk dítěte (a ekonomická aktivita rodiče). Rodičovský příspěvek pobírá pětina rodin (497), převaha doplňkového souboru (34 %) oproti rodinám základního souboru (23,2 %) již není tak výrazná. Důvodem je právě poskytování příspěvku nezávisle na příjmu rodiny. Velmi odlišné ve srovnání s výše uvedenými sociálními dávkami však je rozložení rodin podle „úplnosti“ rodiny a ekonomické aktivity rodičů.

T a b u l k a 27 Podíl (příp. počet) rodin pobírajících rodičovský příspěvek na všech daných rodinách

	úplné rodiny		neúplné rodiny	
	2EA	1EA	1EA	0EA
celkem	6,0%	71,4%	3,1%	40,7%
základní soubor	5,8%	75,6%	1,7%	x
doplň. soubor	9,3%	60,4%	5,0%	41,2%

Z tabulky 27 je na první pohled zřejmé, kdo je typickým příjemcem rodičovského příspěvku. Rodiny s jedním ekonomicky neaktivním rodičem představují v úplných rodinách kolem 70 % rodin, bez ekonomicky aktivního rodiče v neúplných rodinách pak 41 % rodin. Poněkud zarážející zdá se být procentuální zastoupení rodin ekonomicky aktivních rodičů (rodiče), které by teoreticky mělo být nulové. Nabízí se dvojí vysvětlení. První vyplývá z definice příspěvku, která rodiči umožňuje při pobírání příspěvku určitou výdělečnou činnost. Ta však musí být (z hlediska stanovených kritérií) poměrně omezena, v úvahu tak přichází jen krátkodobé pracovní smlouvy. Takový rodič pak může být zařazen mezi ekonomicky aktivní osoby. Druhým možným důvodem je pobírání příspěvku jen po určitou část sledovaného období, jak mohou naznačovat jeho relativně nízké měsíční hodnoty. Ve zbývajících (převážujících) částech roku už rodič nenárokuje rodičovský příspěvek a řadí se k ekonomicky aktivním. Nelze vyloučit ani případnou kombinaci obou zmíněných příčin. Z tabulky nicméně vidíme, že relativní četnost daných rodin je poměrně zanedbatelná.

Pozornost věnovaná **čistým úplným rodinám** je více než na místě - tvoří 90 % všech rodin pobírajících rodičovský příspěvek. Zatímco uvnitř základního souboru představují 98 %, v případě doplňkového souboru jde o 70,4 % rodin. Na druhou stranu rodin základního souboru čerpajících příspěvek je kolem 27 %, v rámci doplňkového souboru se jedná až o dvě třetiny rodin (viz tabulka 35). Ze všech úplných čistých rodin pak najdeme 86 % rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem.

Úplné čisté rodiny základního i doplňkového souboru s oběma ekonomicky aktivními rodiči pobírají rodičovský příspěvek minimálně (viz výše). Hlavními příjemci rodičovského příspěvku jsou tedy úplné čisté rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Nejčastěji tuto dávku pobírají dělnické rodiny (osm z deseti rodin), nejméně rodiny zemědělců (69 %). Zhruba uprostřed mezi nimi pak najdeme rodiny zaměstnanců a samostatně činných osob. Nízkopříjmových rodin je ale v tomto případě „jen“ 61 %.

Pokud jde o **podíl rodičovského příspěvku na čistém příjmu rodiny**, tak v rodinách ekonomicky aktivních rodičů nehraje příspěvek příliš velkou roli (průměrně 3,4 %). Naproti tomu při ztrátě ekonomické aktivity jednoho z rodičů vzroste podíl příspěvku na čistém příjmu rodiny průměrně až na 12,4 % v základním souboru, 17,1 % v doplňkovém souboru, maximální podíl sahá k 28 %. U třetí čtvrtiny všech rodin přitom příspěvek tvoří víc jak

desetinu příjmu, zejména v rodinách doplňkového souboru. Zatímco podíl přídatku na dítě a sociálního příplatku na čistém příjmu rodiny se zvyšujícím se počtem dětí v rodině roste, podíl rodičovského příspěvku klesá, což odpovídá výše zmíněné konstrukci této dávky.

Z výše uvedeného již víme, že rodičovský příspěvek čerpají především úplné čisté rodiny, v zemědělských rodinách dokonce výlučně tyto rodiny (srov. tabulka 35). Ve zbývajících typech domácností se totiž děti do čtyř let věku vyskytují jen výjimečně, průměrný věk dětí v daných typech je přibližně 15 let. V rámci doplňkového souboru jsou zastoupeny všechny typy domácností, i když ty smíšené opět jen minimálně. **V čistých neúplných rodinách** s ekonomicky neaktivním rodičem pobírá rodičovský příspěvek přibližně 40 % rodin, průměrný podíl příspěvku na příjmu tvoří 28 %, přičemž může představovat desetinu až téměř polovinu celého příjmu. V polovině daných rodin, z většiny jednoduchých, přináší do rodinného rozpočtu přes 30 % všech příjmů.

Na závěr můžeme říci, že rodičovský příspěvek - podobně jako přídatku na dítě a sociální příplatek - čerpají především úplné čisté rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem a čisté neúplné rodiny s ekonomicky neaktivním rodičem. V případě pobírání rodičovského příspěvku však tyto rodiny výrazně převažují nad ostatními typy, protože právě jim, resp. ekonomicky neaktivnímu rodiči je přídatku určen. V daných rodinách pak rodičovský příspěvek představuje ekonomicky poměrně významnou položku čistého příjmu rodiny.

3.4 Souhrnně o státní sociální podpoře

Všechny tři výše uvedené sociální dávky spolu s šesti⁴ dalšími dávkami vytvářejí systém státní sociální podpory. Většina rodin s dětmi (85,4 % základního souboru a 98,6 % doplňkového souboru) pobírá alespoň jednu sociální dávku, zbývajících 14,6 % rodin základního souboru (hlavně samostatně činných a zaměstnanců) a 1,4 % doplňkového souboru nemá žádné příjmy ze státní sociální podpory. Přídatku na dítě, sociální příplatek a rodičovský příspěvek představují u valné většiny rodin (97,6 %) polovinu a více jejich celkové sociální podpory, 62,8 % rodin základního souboru a 42,4 % nízkopříjmových rodin přitom jiné dávky vůbec nepobírá.

Celkově dávky státní sociální podpory čerpají nejčastěji neúplné rodiny a čisté úplné rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Podíl rodin pobírajících dávky stoupá s rostoucím počtem dětí v rodině. Nezávisle na ekonomické aktivitě rodičů dostávají alespoň jednu z dávek sociální podpory všechny čtyřdětné a vícedětné rodiny základního souboru a téměř všechny nízkopříjmové rodiny s dětmi (viz dále).

V rámci **čistých úplných rodin základního souboru využívají státní sociální podpory nejvíce rodiny zemědělců** - všechny rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem a všechny tří- a vícedětné rodiny, pokud jsou oba rodiče ekonomicky aktivní. Velmi **podobná je situace v dělnických rodinách**, jen v jednoduchých rodinách ekonomicky aktivních rodičů pobírá státní podporu mnohem méně (necelých 80 %) rodin. V rodinách samostatně činných osob a zaměstnanců sice stále platí, že ekonomická neaktivita jednoho z rodičů zakládá větší pravděpodobnost pobírání sociální podpory, podíl těchto rodin je však ve srovnání s rodinami dělníků a zemědělců daleko nižší. Rodiny s jedním dítětem a ekonomicky aktivními rodiči, které pobírají některé dávky státní sociální podpory, zaujímají v zaměstnaneckých rodinách kolem poloviny rodin, v rodinách samostatně činných přes 60 % rodin. Odlišnosti těchto „dvojic“ jsou poměrně logické a vyplývají také z předcházející analýzy ekonomické úrovně domácností podle koeficientu životního minima. Zobrazují fakt, že nárok čerpat některé dávky (přídatku na dítě, sociální příplatek atd.) se odvíjí z poměru čistého příjmu rodiny k jejímu životnímu minimu (koeficient ŽM), který je v rodinách zaměstnanců a samostatně činných v průměru vyšší než v rodinách dělnických a zemědělských.

Nízkopříjmové rodiny doplňkového souboru jsou, již ze své definice, hlavními

příjemci dávek státní sociální podpory. Pouze 6 (1,4 %) rodin nedostává žádnou dávku, přestože mají prakticky nárok na všechny příjmově testované dávky. Tento souhrnný podíl však může být poněkud zavádějící. Naznačuje, že **míra nevyužívání státní sociální podpory** je u nízkopříjmových skupin zanedbatelná. Na základě výsledků různých šetření se ale odhaduje, že právě nejchudší rodiny patří mezi ty, která svá oprávnění na dávky neuplatňují [srov. Mareš 2001]. Důvodů nečerpání dávek může být několik, od obecných postojů k životu na podpoře, přes chybějící informace o možnosti čerpání dávek, příp. neschopnosti získané informace vyhodnotit až k nezbytnosti komunikace s úřady, resp. úředníky. Míra nevyužívání dávek je dále ovlivněna tím, zda se jedná o příjmově testovanou či plošnou dávku. Vyšší míru nečerpání vykazují adresné dávky na rozdíl od plošných, u nichž je nárok založen na jednoduché charakteristice.

Abychom lépe ilustrovali zmiňované teze, podíváme se na danou problematiku v rámci jednotlivých sociálních skupin základního souboru a v doplňkovém souboru. Podíly rodin s nárokem na přídavek na dítě, příp. sociální příplatek a z nich podíly rodin, které tyto dávky nečerpají, zobrazuje tabulka 28. Relativně široké pásmo (příjem do 3,0 násobku ŽM rodiny), spíše však obecně velké povědomí o možnosti pobírat *přídavek na dítě* způsobuje, že jej čerpá většina rodin, a to i těch s nízkými příjmy (rodiny doplňkového souboru, zemědělců a dělníků). Nejvyšší podíl rodin, které nerealizují své oprávnění pobírat přídavek na dítě najdeme v domácnostech samostatně činných osob, a to v celé čtvrtině těchto rodin.

T a b u l k a 28 Podíl rodin s nárokem na přídavek na dítě, resp. sociální příplatek na všech rodinách, podíl rodin nevyužívajících dané dávky

	přídavek na dítě				sociální příplatek			
	podíl rodin s nárokem na PD	z toho rodiny PD nevyužívající	z toho rodiny		podíl rodin s nárokem na SP	z toho rodiny SP nevyužívající	z toho rodiny	
			úplné	neúplné			úplné	neúplné
dělníci	94,1%	6,5%	-	-	25,7%	21,0%	-	-
sam. činní	84,7%	25,6%	-	-	20,7%	39,3%	-	-
zaměstnanci	84,1%	13,1%	-	-	11,6%	22,1%	-	-
zemědělci	99,4%	1,8%	-	-	41,3%	17,4%	-	-
základní s.	89,4%	11,5%	11,5%	4,0%	21,7%	24,0%	26,9%	8,2%
doplň. s.	100,0%	1,9%	2,4%	1,0%	100,0%	24,4%	34,0%	14,5%

Pozn.: přídavek na dítě - nárok při příjmu do 3,0 násobku ŽM (rozhodný příjem = čistý příjem bez dávek státní sociální podpory); sociální příplatek - nárok při příjmu do 1,6 násobku ŽM (rozhodný příjem = čistý příjem + přídavek na dítě + rodičovský příspěvek)

Poněkud jiná je situace v případě pobírání *sociálního příplatku*. Přísnější kritérium (z hlediska koeficientu ŽM) pro uplatnění nároku na příplatek vychází z jeho podstaty, a tedy cílenosti k nízkopříjmovým rodinám s dětmi. Jak vyplývá z tabulky 28, je podíl rodin nečerpajících příplatek oproti rodinám nevyužívajících přídavek na dítě mnohem vyšší, především pak v rodinách s obecně nižšími příjmy. O sociální příplatek nežádá až čtvrtina rodin doplňkového souboru a zhruba pětina oprávněných rodin zemědělců a dělníků. Nejméně často čerpají sociální příplatek rodiny samostatně činných, když svého nároku nevyužívá téměř 40 % z nich.

V závislosti na úplnosti rodiny pak pro obě zmiňované dávky platí, že svých oprávnění nevyužívají spíše úplné rodiny (viz. tabulka 28). Nevyužívání přídavku na dítě většinou převažuje v rodinách s oběma ekonomicky aktivními rodiči, sociální příplatek však nečerpá větší procento rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem, a to v rodinách dělníků, samostatně činných osob a zaměstnanců. V doplňkovém souboru nepobírá sociální příplatek až 41 % rodin s oběma ekonomicky aktivními rodiči a 32 % rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem.

Nevyužívání *rodičovského příspěvku* můžeme jen odhadovat, protože nelze s jistotou určit přesný věk nezaopatřeného dítěte. Statistika rodinných účtů sice udává průměrný věk dětí a jejich počet v jednotlivých věkových skupinách, do prvního intervalu však spadají i děti starší čtyř let. Ve vícedětných rodinách tak jen stěží rozlišíme věk každého z dětí (zejména pro nás rozhodující věk toho nejmladšího), a tudíž i případný nárok na rodičovský příspěvek.⁵

Významná jsou zjištění **podílu dávek státní sociální podpory na příjmu domácnosti. Příspěvek státní sociální podpory do rodinného rozpočtu nemá u 65,9 % rodin základního souboru zásadní význam - tvoří maximálně desetinu celého příjmu.** Týká se to až tří čtvrtin zaměstnaneckých rodin, nadpoloviční většiny rodin dělníků, samostatně činných a zemědělců. V doplňkovém souboru najdeme 4,6krát méně takovýchto rodin. Co do struktury rodin jde převážně o rodiny s jedním a dvěma dětmi a o rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči. **Deseti až dvaceti procentní podíl na čistém příjmu rodiny zabírají dávky státní sociální podpory v průměru u zhruba pětiny rodin doplňkového i základního souboru,** přitom u 16 % rodin zaměstnanců a až u čtvrtiny zemědělců. Rozložení jednotlivých rodin do dalších intervalů v závislosti na podílu státní sociální podpory na rodinném rozpočtu přináší tabulka 29.

T a b u l k a 29 Absolutní a relativní četnost rodin základního a doplňkového souboru podle podílu dávek státní sociální podpory (ssp) na čistém příjmu rodiny

podíl dávek ssp na příjmu rodiny	rodiny základního souboru		rodiny doplňkového souboru	
	absolutně	v %	absolutně	v %
<=10 %	861	65,9	59	14,3
>10 % <=20 %	254	19,4	80	19,4
>20 % <=30 %	132	10,1	96	23,3
>30 % <=40 %	41	3,1	82	19,9
>40 % <=50 %	11	0,8	47	11,4
>50 %	8	0,6	48	11,7

Zatímco v rodinách základního souboru je patrné jednoznačné snižování výskytu rodin s rostoucím podílem sociálních dávek na celkovém příjmu, a to v rámci všech sociálních skupin (i když s určitými vzájemnými odlišnostmi), u nízkopříjmových rodin stejnou tendenci nepozorujeme. Spíše je tomu naopak, přičemž četnost domácností kulminuje při dvaceti - až třicetiprocentním podílu. Více jak čtyřicetiprocentní podíl na příjmech dosahují dávky státní sociální podpory jen u 1,5 % rodin základního souboru, v doplňkovém souboru se to týká až 23,1 % rodin. Převážně se pak jedná o čisté neúplné rodiny s ekonomicky neaktivním rodičem.

V čistých úplných rodinách je rozložení rodin obdobné jako bylo výše uvedeno o všech typech rodin. Pro všechny tyto rodiny základního i doplňkového souboru platí, že s rostoucím počtem dětí výrazně roste i podíl dávek státní sociální podpory na čistém příjmu rodiny. Pomalejší tempem, ale na vyšší „úrovni“ se pak daný podíl zvyšuje i v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem. V základním souboru se dvěma ekonomicky aktivními rodiči se podíl státní sociální podpory pohybuje v průměru na 5,8 %. Více než trojnásobně (na 18,5 %) se pak zvýší, pokud jeden z rodičů přestane být ekonomicky aktivním. V doplňkovém souboru je tento rozdíl „pouze“ dvojnásobný (13,1 %, resp. 27,3 %). **V čistých neúplných rodinách** s ekonomicky aktivním rodičem představuje podpora státu průměrně čtvrtinu všech příjmů rodiny, je-li rodič ekonomicky neaktivní, zaujímá v průměru celou polovinu.

V úplných čistých rodinách základního souboru s jedním dítětem a ekonomicky aktivními rodiči tvoří státní sociální podpora zanedbatelnou složku příjmu (průměrně 2,8 %), ve dvoudětných rodinách není tento podíl také příliš významný (5,9 %). V rodinách doplňkového souboru se dané podíly zhruba zdvojnásobí a v rodinách se dvěma dětmi již

sociální příjmy začínají hrát poměrně důležitou roli. Ekonomicky mnohem významnější se stává podpora státu v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem, zejména v rodinách dělníků, zemědělců a samozřejmě doplňkového souboru.

Příjemce dávek státní sociální podpory zajímá vedle jejich podílu na čistém příjmu také **reálná kupní síla dávek**. Celkový objem prostředků vyplacených v roce 2000 na dávky státní sociální podpory vzrostl meziročně o 1,7 %, reálně však došlo k jeho poklesu o 2,1 % [ČSÚ 1998-2001] (měřeno indexem spotřebitelských cen, který činil v roce 2000 3,9 %). Od zavedení adresného systému státní sociální podpory v roce 1995, resp. jeho plné účinnosti od roku 1996 tak pokračuje snižování reálné hodnoty zdrojů vynakládaných na dávky.

V námi analyzovaném roce 2000 se tak stalo zejména v souvislosti s nižší reálnou hodnotou objemu vyplacených sociálních příplatků (reálný pokles o 4,5 %), rodičovských příspěvků (o 4,1 %) a přídaveků na děti (o 1,6 %). Peněžní hodnota sociálních příplatků a rodičovských příspěvků se přitom snížila i nominálně (o 0,8 %, resp. 0,4 %). Naproti tomu největší nominální a reálný nárůst zaznamenal objem prostředků vydaných na přídávky na bydlení (20,8 %, resp. 16,3 %).

Příčiny zaostávání kupní síly dávek lze hledat především ve dvouleté stagnaci částek životního minima (od dubna 1998 do března 2000) a poté v diferencované míře valorizace částky životního minima na osobní potřeby (průměrně o 2,8 %) a částky na domácnost (průměrně o 21,3 %) od 1. 4. 2000, a to podle vývoje cen příslušných položek spotřebního koše. V celkově nižší reálné hodnotě vyplacených prostředků se také odrazily některé prvky demografického vývoje. Například v důsledku poklesu počtu zemřelých se snížila nominálně i reálně suma peněz vydaných na pohřebné (o 0,6 %, resp. 4,3 %).

Vzhledem k roku 1996 a k počátku devadesátých let vůbec reálná hodnota jak životního minima, tak některých dávek státní sociální podpory (např. přídavek na dítě) stále nedosahuje výchozí úrovně [Hiršl 1999, Baštýř 2002]. Dávky, které jsou úzce spojeny s demografickými charakteristikami (například přírůstek na dítě, sociální příplatek) vykazují nižší nominální růst a s tím spojené snížení jejich kupní síly. Naproti tomu vyšší dynamiku pozorujeme u dávek souvisejících s vývojem ekonomických podmínek (například přírůstek na bydlení).

T a b u l k a 30 Podíl dávky státní sociální podpory na čistém příjmu úplné (příp. neúplné) čisté rodiny, v %, podle sociální skupiny domácnosti a v doplňkovém souboru

dělníci	přírůstek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp	
	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
počet dětí								
1	2,1	2,9	0,5	3,6	3,8	14,5	2,8	16,3
2	4,2	5,8	2,4	5,2	3,1	12,6	5,4	21,6
3	7,6	8,2	7,7	7,0	-	9,1	10,9	25,0
4+	12,1	11,0	10,6	10,0	-	9,7	25,8	31,3

sam. činní	přírůstek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp	
	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
počet dětí								
1	2,0	2,6	1,8	2,8	2,8	12,3	2,9	15,2
2	4,6	5,6	5,4	4,9	4,2	12,4	7,0	19,2
3	6,9	7,4	12,0	11,3	-	10,5	11,3	23,9

zaměstnanci	přírůstek na dítě			sociální příplatek			rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	2EA	1EA	neúpl.	2EA	1EA	neúpl.	2EA	1EA	2EA	1EA	neúpl.
počet dětí											
1	1,6	2,3	3,8	1,5	2,0	3,4	2,4	12,3	2,6	14,1	5,2
2	3,5	4,3	7,5	2,0	1,9	5,3	3,0	10,8	4,1	12,5	11,3
3	5,7	7,0	11,5	x	4,8	x	-	9,6	7,1	17,0	x
4+	9,1	x	-	4,4	12,3	-	x	x	14,3	x	-

Pozn.: neúpl. = čistá neúplná rodina s ekonomicky aktivním rodičem

zemědělci	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	počet dětí	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
1		2,3	4,3	1,5	4,3	-	12,8	3,1	15,2
2		5,6	5,5	3,9	3,7	6,3	13,2	9,2	20,9
3		8,2	10,6	4,3	10,1	-	16,6	13,3	32,0
4+		8,9	11,0	7,8	x	-	x	35,7	x

celkem	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	počet dětí	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
1		2,0	2,8	1,2	3,2	3,0	13,2	2,8	15,4
2		4,3	5,4	3,4	4,5	3,8	12,3	5,9	18,9
3		7,3	8,0	6,6	8,5	-	10,6	10,8	24,1
4+		10,4	11,4	8,5	9,8	x	10,0	24,6	31,8

dopl. s.	přídavek na dítě				sociální příplatek				rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp			
	úplná		neúplná		úplná		neúplná		úpl.	neúpl.	úplná		neúplná	
	2EA	1EA	1EA	0EA	2EA	1EA	1EA	0EA	1EA	0EA	2EA	1EA	1EA	0EA
1	4,6	4,5	7,4	8,4	3,4	3,0	6,6	11,4	21,8	34,6	6,4	19,0	17,8	45,0
2	7,6	8,3	12,3	12,6	4,4	6,7	14,5	16,8	17,8	24,9	10,8	26,7	28,1	53,8
3	10,2	11,0	14,5	16,1	5,2	11,0	14,2	20,4	14,5	20,3	14,4	31,6	27,5	52,7
4+	11,8	13,3	17,6	18,3	9,4	11,2	20,2	21,4	12,0	16,1	26,9	34,3	44,1	56,1

T a b u l k a 31 Podíl úplných (příp. neúplných) čistých rodin pobírajících dávky státní sociální podpory na všech úplných (příp. neúplných) čistých rodinách; podle sociální skupiny domácnosti a v doplňkovém souboru

dělníci	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	počet dětí	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
1		77,4%	96,7%	8,9%	40,0%	6,5%	75,0%	79,0%	100,0%
2		97,6%	98,8%	18,1%	53,8%	6,6%	86,3%	97,6%	98,8%
3		100,0%	100,0%	26,9%	78,6%	-	78,6%	100,0%	100,0%
4+		100,0%	100,0%	83,3%	100,0%	-	66,7%	100,0%	100,0%
celkem		90,1%	98,1%	16,5%	52,5%	5,9%	80,6%	90,7%	99,4%

sam. činní	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	počet dětí	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
1		55,1%	66,7%	12,2%	33,3%	6,1%	77,8%	61,2%	88,9%
2		69,2%	80,6%	15,0%	44,4%	6,5%	66,7%	71,0%	83,3%
3		75,0%	82,4%	25,0%	41,2%	-	82,5%	75,0%	88,2%
celkem		65,5%	75,6%	14,9%	40,0%	5,9%	74,4%	68,5%	86,7%

zaměstnanci	přídavek na dítě			sociální příplatek			rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp			
	počet dětí	2EA	1EA	neúpl.	2EA	1EA	neúpl.	2EA	1EA	2EA	1EA	neúpl.
1		51,5	85,7	92,9	3,0	26,2	20,0	9,9	76,2	54,5	92,9	92,9
2		80,0	76,1	100	6,9	23,9	45,0	4,1	67,4	80,0	91,3	100
3		76,5	87,5	x	5,9	37,5	x	-	87,5	76,5	100	x
4+		100	x	-	x	x	-	x	x	100	x	-
celkem		69,3	81,4	95,5	6,0	26,8	30,3	6,7	73,2	70,4	92,8	95,5

Pozn.: neúpl. = čistá neúplná rodina s ekonomicky aktivním rodičem

zemědělci	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	počet dětí	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
1		96,2%	100,0%	19,2%	83,3%	-	41,7%	96,2%	100,0%
2		98,5%	100,0%	36,8%	72,7%	5,9%	86,4%	98,5%	100,0%
3		100,0%	100,0%	68,8%	83,3%	-	66,7%	100,0%	100,0%
4+		100,0%	100,0%	100,0%	x	-	x	100,0%	100,0%
celkem		98,2%	100,0%	38,9%	78,6%	3,5%	69,0%	98,2%	100,0%

celkem	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp		
	počet dětí	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
1		66,7%	86,7%	8,3%	38,0%	7,3%	73,3%	69,3%	95,3%
2		86,2%	89,7%	16,7%	46,7%	5,8%	77,7%	86,6%	94,0%
3		90,1%	91,1%	31,0%	57,8%	-	80,0%	90,1%	95,6%
4+		100,0%	100,0%	76,9%	100,0%	x	70,0%	100,0%	100,0%
celkem		80,2%	88,9%	15,9%	46,0%	5,9%	76,1%	81,3%	94,9%

doplňkový soubor	přídavek na dítě				sociální příplatek				
	úplná čistá r.		neúplná čistá r.		úplná čistá r.		neúplná čistá r.		
	počet dětí	2EA	1EA	1EA	0EA	2EA	1EA	1EA	0EA
1		87,5%	96,6%	95,3%	100,0%	37,5%	34,5%	76,7%	94,6%
2		92,3%	98,5%	100,0%	100,0%	53,8%	69,2%	78,9%	100,0%
3		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	57,1%	83,8%	60,0%	92,3%
4+		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	81,3%	100,0%	100,0%
celkem		94,4%	98,6%	98,3%	100,0%	57,4%	67,3%	77,6%	96,4%

doplňkový soubor	rodičovský příspěvek				všechny dávky ssp				
	úplná čistá r.		neúplná čistá r.		úplná čistá r.		neúplná čistá r.		
	počet dětí	2EA	1EA	1EA	0EA	2EA	1EA	1EA	0EA
1		-	55,2%	9,3%	40,5%	87,5%	96,6%	95,3%	100,0%
2		11,5%	66,2%	x	40,0%	92,3%	100,0%	100,0%	100,0%
3		-	51,4%	-	30,8%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
4+		33,3%	68,8%	x	75,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
celkem		9,2%	60,6%	5,2%	40,5%	94,4%	99,3%	98,3%	100,0%

T a b u l k a 32 Podíl úplných (příp. neúplných) čistých rodin pobírajících dávky státní sociální podpory na všech úplných (příp. neúplných) čistých rodinách

	přídavek na dítě		sociální příplatek		rodičovský příspěvek		všechny dávky ssp	
	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA	2EA	1EA
dělníci	90,1%	98,1%	16,5%	52,5%	5,9%	80,6%	90,7%	99,4%
sam.činní	65,5%	75,6%	14,9%	40,0%	5,9%	74,4%	68,5%	86,7%
zaměstnanci	69,3%	81,4%	6,0%	26,8%	6,7%	73,2%	70,4%	92,8%
zemědělci	98,2%	100,0%	38,9%	78,6%	3,5%	69,0%	98,2%	100%
celkem	80,2%	88,9%	15,9%	46,0%	5,9%	76,1%	81,3%	94,9%
*neúplná 1EA		93,8%		35,4%		1,9%		93,8%

doplňkový soubor (zaměstnanci)	úplná čistá rodina		neúplná čistá rodina	
	2EA	1EA	1EA	0EA
přídavek na dítě	94,4%	98,6%	98,3 (95,5)%	100,0%
sociální příplatek	57,4%	67,3%	77,6 (30,3)%	96,4%
rodičovský příspěvek	9,2%	60,6%	5,2 (2,7)%	40,5%
všechny dávky ssp	94,4%	99,3%	98,3 (95,5)%	100,0%

T a b u l k a 33 Podíl vybraných typů rodin pobírajících přídavek na dítě

	úplná čistá		úplná smíšená		neúplná čistá		neúplná smíšená		celkem	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a*	b
dělníci	87,9%	92,8%	5,9%	76,9%	5,7%	93,5%	0,6%	100%	100%	91,7%
sam.činní	88,1%	69,0%	6,4%	56,5%	5,0%	76,9%	0,5%	100%	100%	68,5%
zaměstnanci	66,8%	72,5%	2,5%	55,6%	27,1%	95,5%	3,5%	87,5%	100%	77,5%
zemědělci	93,3%	98,7%	3,0%	83,3%	3,7%	100%	-	-	100%	98,2%
celkem	82,1%	82,8%	4,6%	67,4%	11,9%	93,8%	1,4%	90,0%	100%	83,2%
doplň.s.	49,8%	97,6%	0,5%	100%	48,3%	99,0%	1,5%	85,7%	100%	98,1%

a = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících přídavek na dítě na všech domácnostech, které tuto dávku pobírají (a = suma předchozích „a“)*

b = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících přídavek na dítě na všech rodinách daného typu domácnosti

T a b u l k a 34 Podíl vybraných typů rodin pobírajících sociální příplatek

	úplná čistá		úplná smíšená		neúplná čistá		neúplná smíšená		celkem	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a*	b
dělníci	84,7%	28,5%	3,7%	15,4%	10,4%	54,8%	1,2%	66,7%	100%	29,3%
sam.činní	87,1%	23,6%	5,7%	17,4%	5,7%	30,8%	1,4%	100%	100%	23,7%
zaměstnanci	51,9%	11,5%	0%	0%	42,0%	30,4%	6,2%	31,3%	100%	15,9%
zemědělci	96,3%	49,7%	0%	0%	3,8%	50,0%	-	-	100%	47,9%
celkem	80,7%	25,2%	2,5%	11,6%	14,7%	35,8%	2,0%	40,0%	100%	25,8%
doplň.s.	43,7%	66,0%	0,6%	100%	54,1%	85,5%	1,6%	71,4%	100%	75,6%

a = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících sociální příplatek na všech domácnostech, které tuto dávku pobírají (a = suma předchozích „a“)*

b = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících sociální příplatek na všech rodinách daného typu domácnosti

T a b u l k a 35 Podíl vybraných typů rodin pobírajících rodičovský příspěvek

	úplná čistá		úplná smíšená		neúplná čistá		neúplná smíšená		celkem	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a*	b
dělníci	98,7%	30,8%	1,3%	5,1%	0%	0%	0%	0%	100%	27,1%
sam.činní	98,7%	29,8%	1,3%	4,3%	0%	0%	0%	0%	100%	26,4%
zaměstnanci	95,7%	24,5%	1,1%	5,6%	3,2%	2,7%	0%	0%	100%	18,2%
zemědělci	100%	21,3%	0%	0%	0%	0%	-	-	100%	19,8%
celkem	98,0%	27,6%	1,1%	4,7%	0,8%	1,9%	0%	0%	100%	23,2%
doplň.s.	70,4%	67,9%	0,7%	50,0%	28,2%	20,0%	0,7%	14,3%	100%	34,0%

a = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících rodičovský příspěvek na všech domácnostech, které tuto dávku pobírají (a = suma předchozích „a“)*

b = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících rodičovský příspěvek na všech rodinách daného typu domácnosti

T a b u l k a 36 Podíl vybraných typů rodin pobírajících dávky státní sociální podpory

	úplná čistá		úplná smíšená		neúplná čistá		neúplná smíšená		celkem	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a*	b
dělníci	88,0%	93,6%	5,8%	76,9%	5,6%	93,5%	0,6%	42,9%	100%	92,5%
sam.činní	88,9%	74,8%	6,0%	56,5%	4,6%	76,9%	0,5%	100%	100%	73,6%
zaměstnanci	68,0%	76,4%	2,4%	55,6%	26,2%	95,5%	3,4%	87,5%	100%	80,2%
zemědělci	93,3%	98,7%	3,0%	83,3%	3,7%	100%	-	-	100%	98,2%
celkem	82,6%	85,6%	4,4%	67,4%	11,6%	93,8%	1,4%	90,0%	100%	85,5%
doplň.s.	49,8%	98,1%	0,5%	100%	48,1%	99,0%	1,7%	100%	100%	98,6%

a = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících dávky státní sociální podpory na všech domácnostech, které tuto dávku pobírají (a = suma předchozích „a“)*

b = podíl rodin daného typu domácnosti pobírajících dávky státní sociální podpory na všech rodinách daného typu domácnosti

Závěrem se ještě ve stručnosti zmiňme o významu dávek státní sociální podpory **v rodinách s předností do 35 let věku.** „Mladé“ rodiny s dětmi, především rodiny základního souboru, pobírají sociální dávky častěji, zejména vlivem nároku na rodičovský příspěvek, který dostává třikrát více „mladých“ rodin. Celkově dosahuje podíl státní podpory na čistém příjmu domácnosti v „mladých“ rodinách se dvěma ekonomicky aktivními rodiči srovnatelných hodnot vzhledem k celému souboru, relativně vyšší podíl však podpora představuje v „mladých“ rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem.

Dávky státní sociální podpory hrají i zde významnější roli **v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem** a dále s rostoucím počtem dětí. Důvodem je jak snížení rodinného příjmu, tak to, že jde většinou o rodiny s matkou na mateřské nebo rodičovské dovolené - s nárokem na rodičovský příspěvek. *V jednodětných rodinách* ekonomicky neaktivní partner v 90,7 % případů pobírá rodičovský příspěvek (průměrně 2122 korun), devět desetin těchto rodin ještě dostává přídavek na dítě (průměrně 396 korun). Dávky státní sociální podpory přispívají celkově do rodinného rozpočtu zhruba osmnácti procenty (v případě rodin doplňkového souboru až 25 %, u rodin základního souboru 16,6 %). *Ve dvoudětných rodinách* téměř všichni ti, kdo pobírají rodičovský příspěvek (89 % rodin), berou i přídavky na děti (průměrně 918 korun). Celková státní sociální podpora představuje v tomto případě až 23 % příjmů domácnosti (29,2 %, resp. 20,3 %).

Dva příjmy v rodině výrazně dominují v rodinném rozpočtu a relativně snižují význam sociálních dávek. Průměrně 364 korun měsíčně přidává ke svému příjmu kolem tří čtvrtin *jednodětných rodin* formou přídavku na dítě. Dávky státní sociální podpory přitom dohromady tvoří v průměru jen 3,2 % příjmů rodiny (3,0 % u rodin základního souboru a 8,0 % v doplňkovém souboru), u pětiny z nich pak víc jak 5 % příjmů (v průměru 7,5 %). Přídavky na *dvě děti* dostává ještě o něco méně rodin (71 %), státní sociální podpora zaujímá na celkovém příjmu rodiny v průměru 7 % (6,6 %, resp. 10,5 %). Více jak desetinu příjmu zabírá podpora u všech rodin, kromě zaměstnaneckých, zejména pokud mají nižší příjmy (resp. koeficientem ŽM), a to také hlavně díky pobírání sociálního příplatku.

Odlišnosti „mladých“ rodin od celého souboru můžeme pozorovat i v **míře nevyužívání sociálních dávek.** Z tabulky 37 je zřejmé, že nárok na *přídavek na dítě* má větší procento rodin, především samostatně činných osob a zaměstnanců. „Mladé“ rodiny pak čerpají přídavek na dítě častěji. Podíly rodin nevyužívajících přídavek jsou oproti celému souboru mnohem nižší (celkově 4,9 % rodin oproti 11,5 %), „mladé“ rodiny zemědělců pobírají přídavek na dítě dokonce všechny.

T a b u l k a 37 Míra nevyužívání přídatku na dítě a sociálního příplatku „mladými“ rodinami ve srovnání se všemi rodinami v základním a doplňkovém souboru

	přídavek na dítě					sociální příplatek				
	podíl rodin s nárokem na PD		z toho rodiny PD nevyužívající		*	podíl rodin s nárokem na SP		z toho rodiny SP nevyužívající		*
	všechny	„mladé“	všechny	„mladé“		všechny	„mladé“	všechny	„mladé“	
dělníci	94,1%	94,7%	6,5%	2,3%	14,7%	25,7%	31,1%	21,0%	23,9%	56,7%
sam. činní	84,7%	91,9%	25,6%	18,7%	26,6%	20,7%	27,3%	39,3%	29,6%	33,3%
zaměstnanci	84,1%	90,6%	13,1%	7,1%	19,6%	11,6%	14,6%	22,1%	20,0%	38,5%
zemědělci	99,4%	98,1%	1,8%	0,0%	-	41,3%	46,3%	17,4%	24,0%	50,0%
základní s.	89,4%	93,3%	11,5%	4,9%	21,0%	21,7%	26,8%	24,0%	24,3%	45,6%
doplň. s.	100%	100%	1,9%	1,4%	37,5%	100%	100%	24,4%	21,6%	45,0%

Pozn.: * = podíl „mladých“ rodin na všech rodinách nečerpajících přídavek na dítě, resp. sociální příplatek

Také *sociální příplatek* je oprávněno čerpat více „mladých“ rodin (kolem čtvrtiny rodin základního souboru) ve srovnání se všemi rodinami. Míra jeho nevyužívání sice v celém základním souboru zůstává na stejné úrovni, v jednotlivých sociálních skupinách se však liší. Zatímco jej více čerpají „mladé“ rodiny samostatně činných osob a zaměstnanců (oproti všem rodinám), vzrostla míra nevyužívání v dělnických a zejména zemědělských domácnostech, které představují dokonce polovinu ze všech zemědělských rodin nevyužívajících sociální příplatek. Ze všech nízkopříjmových rodin, které nepobírají sociální příplatek, tvoří téměř polovinu rodiny s předností do 35 let věku. To znamená, že zhruba pětina (21,6 %) „mladých“ nízkopříjmových rodin svého nároku na příplatek nevyužívá.

Shrnutí

Sociální příjmy zpravidla představují druhou nejvýznamnější položku rodinných rozpočtů. Pro rodiny s dětmi pak hrají důležitou roli dávky státní sociální podpory. Jak vyplývá z předcházející analýzy, jejich význam se v jednotlivých sociálních skupinách a v různých typech domácností velmi liší. Další diference vznikají v závislosti na konkrétním typu pobírané sociální dávky.

Nejčastěji pobíranou dávkou stále zůstává **přídavek na dítě**. Dostává jej přes 83 % rodin základního souboru a téměř všechny nízkopříjmové rodiny doplňkového souboru. Výše přídavku je výrazně diferencovaná podle příjmu rodiny a věku dětí. Protože se jedná o testovanou dávku, která přísluší rodinám s příjmem do trojnásobku jejich životního minima, najdeme větší podíl rodin pobírajících přídavek v sociálních skupinách domácností s obecně nižšími příjmy. To znamená zejména v domácnostech zemědělců a dělníků. Také míra nevyužívání přídavku je v těchto domácnostech nejnižší.

Podle typu domácnosti nenarazíme na výraznější odlišnosti, přesto se mezi nejčastější příjemce řadí neúplné rodiny, z úplných rodin pak především ty s jedním ekonomicky aktivním rodičem. S rostoucím počtem dětí v rodině se procento příjemců přídavku stále zvyšuje, přičemž **jej čerpají všechny čisté úplné tří- a vícedětné rodiny dělníků, zemědělců a doplňkového souboru a všechny rodiny zaměstnanců se čtyřmi a více dětmi**. Ekonomický význam přídavku roste především s počtem dětí. V úplných jednodětných rodinách totiž představuje v průměru 2,5 % čistého příjmu, ve dvoudětných přibližně dvojnásobek. Důležitější složkou příjmů se stává v rodinách neúplných.

Na rodiny s dětmi s nízkými příjmy je zacílen sociální příplatek. Je určen rodinám s příjmem do 1,6 násobku životního minima, takže jej pobírá víc jak 3krát méně rodin než přídavek na dítě. Je zřejmé, že domácnosti zaměstnanců a samostatně činných osob nárokují příplatek v nejmenší míře. **Poměrně vysoká** (zhruba pětina) je však **míra nevyužívání příplatku** rodinami dělníků a zemědělců a téměř čtvrtinou rodin doplňkového souboru.

Velké odlišnosti najdeme v závislosti na typu rodiny a ekonomické aktivitě rodičů. Přibližně třikrát častěji pobírají sociální příplatek rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem (úplné i neúplné) oproti úplné rodině s pracovními příjmy obou rodičů. **Hlavními příjemci** jsou však **neúplné rodiny s ekonomicky neaktivním rodičem**. Podobně jako u přídatku na dítě je výše sociálního příplatku diferencována podle věku dítěte a příjmu rodiny. V tomto případě ale roste počet příjemců dávky se zvyšujícím se počtem dětí v rodině mnohem rychleji.

Obecně je vyšší a ekonomicky významnější podíl sociálního příplatku na čistém příjmu rodiny spojen s vyšším počtem dětí v rodině. Jeho důležitost je dále umocněna v neúplných rodinách, kde se při jeho výpočtu zvyšuje částka životního minima na osobní potřeby o 5 %. Nicméně spolu s přídatkem na dítě, který zároveň pobírá většina rodin, začíná hrát významnější roli i v ménědětných rodinách.

Bez ohledu na příjem rodiny je rodiči celodenně pečujícím o dítě do čtyř let věku poskytován **rodičovský příspěvek**. Protože je výdělečná činnost takového rodiče výrazně omezena, příspěvek **navyšuje rodinný rozpočet hlavně úplných rodin s jedním ekonomicky aktivním rodičem a rodin neúplných s ekonomicky neaktivním rodičem**. Netestování příjmu rodiny při jeho pobírání způsobuje, že jej čerpají rodiče ze základního a doplňkového souboru relativně stejnou měrou (oproti přídatku na dítě, příp. sociálnímu příplatku).

Nikoli počet dětí, nýbrž jejich věk je určujícím faktorem pro nárok na příspěvek. Proto i podíl příspěvku na příjmu rodiny s rostoucím počtem dětí nevykazuje žádný trend a nerovnoměrně kolísá. Nejčastějšími příjemci jsou čisté úplné rodiny, nejvíce pak dělnické rodiny, nejméně rodiny zemědělců. V rodinném rozpočtu domácností základního souboru zaujímá příspěvek v průměru 12,4 %, v doplňkovém souboru 17,1 %, když u tří čtvrtin tvoří víc jak desetinu příjmu. V čistých neúplných rodinách je váha rodičovského příspěvku mnohem vyšší, jeho podíl na příjmu rodiny se pohybuje od desetiny až do poloviny příjmu.

Závěry z hlediska koncepce systému státní sociální podpory

Na ekonomickou úroveň domácnosti působí mnoho faktorů, přičemž můžeme rozlišit dva základní typy - demografické a sociální. Z demografického hlediska se jedná o složení domácnosti determinované počtem ekonomicky aktivních členů domácnosti a počtem nezaopatřených dětí. Dalším určujícím prvkem je sociální status domácnosti, který zde odvozujeme od socioprofesionálního postavení osoby stojící v čele domácnosti.

Provedená analýza potvrdila vliv uvedených skutečností na ekonomickou situaci rodiny a nastínila difference mezi jednotlivými sociálními skupinami domácností v závislosti na počtu ekonomicky aktivních členů a přítomnosti dětí v rodině. Z hlediska sociální skupiny zůstává lepší příjmová situace domácností zaměstnanců a samostatně činných osob oproti domácnostem dělníků a zemědělců. V průměru však platí, že **vyskytují-li se v rodině děti, dosahují tyto rodiny 70% příjmové úrovně bezdětných domácností**. Zatímco trojnásobek životního minima překračuje polovina všech domácností bez dětí, nachází se na „stejně“ úrovni „jen“ kolem desetiny rodin s dětmi.

Předmětem studie byla také míra poklesu ekonomické úrovně rodiny vyvolaná ztrátou ekonomické aktivity jednoho z rodičů, přítomností dítěte v rodině, příp. souběhem obou událostí. Větší zátěží pro rodinu se ukázalo spíše narození dítěte než absence jednoho příjmu z pracovní činnosti. Nejhlubší propad příjmů přináší narození dítěte v rodinách s nižší příjmovou úrovní - zemědělců a dělníků. V závislosti na věku přednosti domácnosti dosahují horší ekonomické úrovně „mladé“ rodiny ve srovnání se „staršími“.

Dávky státní sociální podpory ve svém souhrnu významně přispívají do rodinného rozpočtu zejména rodinám s dětmi a s nízkými příjmy, a to především díky cílenosti příjmově testovaných dávek. Mezi tyto rodiny patří hlavně **rodiny s nižším počtem ekonomicky aktivních členů (rodičů), neúplné rodiny a „mladé“ rodiny**. Vyskytuje-li se kombinace zmiňovaných znaků v dané domácnosti, význam státní sociální podpory se násobí.

Pro většinu **rodin základního souboru** není státní sociální podpora ekonomicky příliš významnou pomocí - ve dvou třetinách těchto rodin zaujímají dávky maximálně desetinu celkového příjmu. V daném intervalu se nachází tři čtvrtiny rodin zaměstnanců a nadpoloviční většina ostatních domácností. V rámci čistých úplných rodin se jedná valnou většinou o rodiny s oběma ekonomicky aktivními rodiči. Až dvacetiprocenty se dávky na příjmu podílejí u další téměř pětiny domácností. **Počínaje 10 až 20% podílem však začínají dominovat čisté úplné rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem**, přičemž jejich převaha se s rostoucím podílem státní sociální podpory na příjmu stále zvyšuje.

Zásadní roli hraje státní sociální podpora **v rodinách doplňkového souboru**. Zatímco nejvýše desetinu příjmů tvoří sociální dávky u 14 % rodin, téměř ve dvou třetinách rodin zabírají deseti - až čtyřicetiprocentní podíl. Čisté úplné rodiny oproti neúplným najdeme častěji v prvním (podíl dávek na příjmu do 10 %) a třetím intervalu (20 až 30 %), zatímco ve druhém intervalu (10 až 20 %) jsou jejich podíly vyrovnané. Poté začínají převažovat rodiny neúplné, přičemž **vytvářejí-li sociální dávky více jak polovinu všech rodinných příjmů, vyskytují se zde čisté neúplné rodiny až pětikrát častěji než rodiny čisté úplné**.

V závislosti na ekonomické aktivitě rodičů se *v úplných čistých rodinách* s maximálně pětinným podílem dávek na příjmu nachází až 85 % rodin s oběma ekonomicky aktivními rodiči a 25 % rodin jen s jedním ekonomicky aktivním rodičem. Následně, tj. **s více jak dvacetiprocentním podílem sociálních dávek na příjmu velmi výrazně dominují rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem**, přičemž **v pásmu nad 40 % se vyskytují výlučně**. Rozložení *čistých neúplných rodin* je poměrně odlišné. Dosahuje-li státní sociální podpora méně jak poloviny rodinných příjmů, jedná se z velké většiny (i když se snižujícím se náskokem) o rodiny s ekonomicky aktivním rodičem. **Přes polovinu všech příjmů sociální dávky zaujímají prakticky jen v rodinách, kde je rodič ekonomicky neaktivní**.

Tyto rodiny však představují kolem 46 % všech neúplných rodin s ekonomicky neaktivním rodičem.

Rodiny s předností do 35 let věku s dětmi jsou ve srovnání s rodinami „starších“ předností **velmi častými příjemci dávek státní sociální podpory**. „Mladé“ rodiny se totiž vyznačují průměrně nižším počtem ekonomicky aktivních členů domácnosti (oproti rodinám „starším“), což zakládá větší pravděpodobnost čerpání zejména příjmově testovaných dávek. Příklad na dítě tak pobírá zhruba 93 % „mladých“ rodin (91 % základního a 99 % doplňkového souboru) oproti 82 % „starších“ rodin (79 % základního a 98 % doplňkového souboru), sociální příplatek využívají „mladé“ rodiny v relativně ještě větší míře - 46 % (33 % základního a 79 % doplňkového souboru), resp. 30 % (22 % základního a 72 % doplňkového souboru). **Rodičovský příspěvek**, u kterého lze předpokládat větší míru využívání právě „mladými“ rodinami, **pobírají „mladí“ rodiče až pětkrát častěji**, přičemž tak představují tři čtvrtiny všech jeho příjemců.

Je zřejmé, že dávky státní sociální podpory znamenají pro rozpočet „mladých“ rodin podstatnou příjmovou položku. V základním souboru kopíruje intervalové rozdělení „mladých“ rodin podle podílu státní sociální podpory na čistém příjmu rodiny obecnou tendenci (viz výše). Nutno však poznamenat, že téměř tři čtvrtiny všech úplných čistých rodin s jedním výdělečně činným rodičem, u nichž sociální dávky tvoří více jak desetinu příjmů, mají osobu v čele domácností do 35 let věku.

Podobné je rozložení nízkopříjmových rodin. I tady se „mladé“ rodiny koncentrují spíše v pásmech s vyšším podílem státní sociální podpory na příjmech rodiny, především jedná-li se o rodiny s jedním, příp. žádným ekonomicky aktivním rodičem. Z čistých úplných rodin jde tedy zejména o rodiny s jedním ekonomicky aktivním rodičem, a to hlavně počínaje dvacetiprocentním podílem sociálních dávek na příjmu. V čistých neúplných rodinách jsou „mladé“ rodiny zastoupeny v každém intervalu zhruba stejnou měrou jako rodiny „starší“. Výjimku tvoří **domácnosti s ekonomicky neaktivním rodičem, u nichž sociální dávky zaujímají přes polovinu všech příjmů - z 80 % se totiž jedná o „mladé“ rodiny**.

Dávky státní sociální podpory poskytují rodinám s dětmi finanční pomoc. Jiná forma podpory může spočívat například ve vytváření příznivějších podmínek pro mladé lidi při zakládání a následném fungování rodiny, jak uvádí Kučera [Kučera 2001]. V širším kontextu jde o otázky potřebnosti populační politiky, příp. jejího pojetí a uplatňování, které jsou předmětem neustávající diskuse probíhající mezi odborníky z řad demografů a sociologů.⁷ Zastánci pronatalitní politiky [např. Kučera 2001, Diskuse 2002] nabádají k přijetí koncepce, podle níž děti nejsou pouze soukromou záležitostí rodičů, ale že znamenají významnou hodnotu do budoucna pro celou společnost. Kučera vyčísluje pět podmínek nutných pro vznik a dobrou existenci mladých rodin. Vedle finančně dostupného bydlení (např. také vybízí k návratu k družstevní výstavbě) uvádí nutnost snížit úroveň nezaměstnanosti mladých lidí, dále zohlednění životních nákladů rodin s dětmi, které mohou přesahovat jejich příjmové možnosti. Z hlediska systému státní sociální podpory navrhuje především úpravu koncepce přídatků na děti a obnovení jejich plošného vyplácení. V neposlední řadě klade důraz na umožnění snazšího návratu žen do zaměstnání.

Druhá diskutující strana (zastoupená Rabušicem) se snaží ukázat, že zavedení pronatalitní politiky může být problematické, protože nemusí být splněny všechny předpoklady pro její úspěšné provádění [srov. Rabušic 2002]. Mezi tyto obtížně splnitelné předpoklady patří zejména schopnost zhodnotit budoucí sociální a ekonomický dopad populační politiky, stanovit žádoucí míru plodnosti tak, aby bylo docíleno požadovaných sociálních a ekonomických efektů. Dále je potřeba znát kauzální model determinant fertility a v závěru formulovat příslušná populační opatření, získat pro ně politickou podporu a uvést je v život. Místo samotné populační politiky by se měla rozvíjet vyvážená sociální politika založená na principech osobní odpovědnosti a sociální solidarity. Proto je zapotřebí

podporovat rozvoj trhu s byty, udržovat míru chudoby a nezaměstnanosti na nízké úrovni a vytvořit solidní základy pro rozvoj vzdělanosti.

Obě diskutující strany se shodují, a podle zde předložených zjištění asi oprávněně, že účinek výše rodinných dávek na populační chování má spíše jen okrajový význam. Je dobré, že státní sociální podpora garantuje základní pomoc rodinám s dětmi, společně s ní je však zapotřebí dalších opatření. S přihlédnutím k výše naznačené diskusi věnované potřebnosti a předpokladům pronatalitní politiky státu, k navrhovaným řešením oběma stranami a dále na základě uvedených zjištění z naší analýzy by bylo vhodné v rámci úprav systému státní sociální podpory zvážit tyto skutečnosti:

- **možnost zvýšit reálnou hodnotu sociálních dávek**

Od zavedení adresného systému státní sociální podpory (s „celkovou“ účinností od ledna 1996) trvale dochází ke snižování reálného objemu zdrojů vynakládaných na sociální dávky. Nominálně souhrnný objem dávek sice v letech 1996 až 2000 vzrostl o 12,5 %, rychlejší růst cen však způsobil jeho reálný pokles na 88,3 % původní hladiny. Nadprůměrně se přitom snížila reálná hodnota prostředků vydaných právě na přídatky na děti, sociální příplatky a rodičovské příspěvky, a to cca o 18 až 22 %.

Reálně zaostává i samotná výše některých sociálních dávek, zejména nejrozšířenějších přídatků na děti. Významným činitelem snížení reálné výše přídatku je pokles reálné hodnoty životního minima na osobní potřeby dítěte, z něhož se přídatek na dítě vypočítává. Dané životní minimum se stále ještě nachází pod úrovní roku 1996. Odráží se zde také působení ekonomického faktoru vyplývajícího z rozdílu mezi pohybem životního minima (valorizovaného podle růstu indexu spotřebitelských cen) a rychlejším vzestupem celkových příjmů domácností (vlivem růstu příjmů z výdělečné činnosti, resp. reálné mzdy). Otázkou zůstávají možnosti zvyšování reálné hodnoty dávek především v rodinách se dvěma dětmi, které stále patří k nejčtenějším a které jsou zároveň mladými lidmi nejčastěji plánovány.

Podíl státní sociální podpory na hrubém domácím produktu v posledních letech stagnuje - kolísá kolem 1,7 %. Při zachování současných parametrů dávek můžeme očekávat spíše pokles podílu státní sociální podpory na HDP, což znamená poměrně dobrou financovatelnost systému. V souvislosti s navrhovanými úpravami (např. zvýšení rodičovského příspěvku - viz dále, zvýšení reálné hodnoty dávek) by se pokles podílu výdajů na dávky státní sociální podpory mírně zbrzdil, příp. stagnoval. K posouzení se nabízejí možnosti využití takto vzniklých finančních „rezerv“, a to při současném

- **zachování adresnosti dávek**

Jestliže klesá reálný objem příjmově testovaných dávek (zejména přídatků na děti a sociálních příplatků), měla by důležitou roli pro zachování ochrany před příjmovou nedostatečností sehrát cílenost sociálních dávek. Právě na nízkopříjmové rodiny jsou některé z dávek přímo zaměřeny, především pak sociální příplatek. Vedle zaostávání reálné výše příspěvku se problematiku dále jeví míra jeho nevyužívání, která je v rodinách s nízkými příjmy poměrně vysoká. Nečerpáním sociálních dávek oprávněnými osobami (rodinami) se tak prohlubuje či přetrvává chudoba daných domácností a zesiluje se riziko sociálního vyloučení. Snahou by mělo být hledání příčin nečerpání příspěvku či jiných dávek a následně cesty ke zvýšení míry jejich využívání.

Efektivnost principu adresnosti spočívá v zohlednění sociální a příjmové situace rodiny, především z hlediska počtu dětí a struktury příjmů, tzn. hlavně podle rozlišení rodin s jedním a se dvěma ekonomicky aktivními rodiči. Pak je potřeba se zaměřit na situace zvýšených výdajů v daných rodinách, tj. výdajů, v nichž rodiny pocítují nedostatečnost svých příjmů.

Adresné dávky mají i jiné problémové aspekty pramenící z časového rozdílu mezi dobou vyplácení dávek a dobou, za niž se zjišťuje tzv. rozhodný příjem. Problematické se to

jeví zejména u přídatku na dítě, kdy se pro jeho nárok posuzuje příjem v předchozím kalendářním roce. Situace rodiny může být zcela odlišná, tedy i potřeba pomoci. Například u nově narozených dětí, v jejichž případě se zjišťuje příjem rodiny před odchodem matky na mateřskou dovolenou, může být vypočítaný koeficient životního minima vyšší než je zapotřebí pro nárok na přídatku a nemusí tak vůbec reflektovat nastalou situaci v rodině.

Zároveň je potřeba se snažit odstraňovat demotivační vliv sociálních dávek. S tím souvisí jednak nastavení úrovně minimální mzdy vzhledem k životnímu minimu jednotlivce a jednak relace minimální mzdy ke mzdě průměrné. Nepříznivý vztah životního minima jednotlivce vůči čisté minimální mzdě se podařilo překonat až v polovině roku 2000, a to díky opakovanému zvýšení minimální mzdy v daném roce. Vzhledem k průměrné mzdě je však reálná hodnota minimální mzdy stále na velmi nízké úrovni.

- **zvýšení rodičovského příspěvku**

Rodičovský příspěvek určený rodiči celodenně pečujícímu o dítě do čtyř let věku je ve velké míře mladými rodiči využíván. Zároveň se ale, v kontextu přetrvávající nutnosti dvou příjmů ve většině rodin, nabízí otázka možnosti jeho zvýšení tak, aby propad příjmů rodiče, resp. domácnosti v době čerpání rodičovské dovolené byl menší. Výše příspěvku totiž ani v kombinaci s povoleným příjmem z výdělečné činnosti na rodičovské dovolené nedosahuje ani poloviny průměrné mzdy.

V úvahu rovněž přichází zmírnění limitu pro současnou výdělečnou činnost rodiče. Neboli, také v souvislosti s výše uvedenou problematikou reálného životního minima, zvýšení „násobku“ životního minima na osobní potřeby rodiče na jedné straně určujícího výši příspěvku, na straně druhé pak hranici pro příjem z pracovní činnosti. Za úvahu stojí i možnost nějakým vhodným způsobem relativizovat přípustné pracovní příjmy vzhledem k předchozímu výdělku rodiče, tzn. zohlednit výši příjmu rodiče před nástupem rodičovské dovolené.

- **úprava příspěvku na bydlení**

Podobně jako sociální příplatek je i příspěvek na bydlení příjmově testovanou dávkou a je zaměřen na rodiny s nízkými příjmy, zde za účelem krytí nákladů na bydlení. Finanční prostředky vydávané na tento příspěvek rostly nejdynamičtěji oproti ostatním sociálním dávkám, když se vzhledem k roku 1996 zvýšily do roku 2000 více než 3,7krát. Nejrychleji se však také zvyšoval index spotřebitelských cen v oblasti bydlení, vůči roku 1996 cca o 84%.⁶ Pozitivním jevem byla valorizace částek životního minima na potřeby domácnosti, která tento růst cen kopírovala. Tím se zvyšoval i podíl částky na společné potřeby domácnosti ve struktuře životního minima, což reflektovalo rostoucí podíl nákladů na bydlení v celkových výdajích domácnosti.

K zatížení rodinných rozpočtů výdaji na bydlení přispěla především postupná deregulace cen spojených s bydlením. Příspěvek na bydlení sice náklady spojené s bydlením do určité míry kompenzuje, nezohledňuje však náklady skutečné. Právě proto, v souvislosti s výrazným zvýšením cen tepelné energie a nájemného, byly vedle příspěvku na bydlení dočasně (v letech 1997 až 2000) poskytovány ještě sociální příspěvek k vyrovnání cen tepelné energie a sociální příspěvek k vyrovnání zvýšení cen nájemného.

V úvahu přichází možnost upravit nárok na příspěvek na bydlení vedle příjmového hlediska zohledněním změny, resp. novou sociální situací domácnosti (například při „přechodu“ z úplné rodiny na neúplnou, při ztrátě jednoho pracovního příjmu v rodině apod.). Případně doplnit v daných situacích příspěvek určitou jednorázovou dávkou. V souvislosti s nedokončenou deregulací cen nájemného a tepelné energie také bude nutno zvážit jejich dopad do rodinného rozpočtu a možnosti jeho „ošetření“ třeba obdobnou formou jakou byly příspěvky na teplo a na nájemné.

- **zavést příspěvek na vzdělání**

System státní sociální podpory řeší většinu sociálních situací vyskytujících se v rodinách s dětmi. Jednou z nepostihnutých oblastí však zůstává sféra vzdělávání (pomineme-li příspěvek na dopravu poskytovaný při dojíždění dítěte do školy při příjmu rodiny do dvojnásobku životního minima). Přitom růst cen v oblasti vzdělávání patří v druhé polovině devadesátých let k nadprůměrným. Jako řešení se nabízí možnost finanční podpory, která by vhodným způsobem kompenzovala rodinám zvýšené výdaje. Zejména pak v souvislosti se zahájením školního roku, kdy celkové výdaje výrazně ovlivňují náklady spojené se zajištěním základních školních potřeb nezaopatřených dětí.

Dříve než dítě zahájí povinnou školní docházku, nabízejí se i další možnosti pomoci, například příspěvky na péči o předškolní děti zaměstnaných matek. Zde je otázkou, zda by měly být (podobně jako další možné formy pomoci) součástí systému státní pomoci rodinám s dětmi. Státní finanční podpora by měla být komplementárně doprovázena podporou na komunální úrovni, a to v žádoucích případech legislativně garantovanou.

Ekonomická a sociální situace „mladých“ rodin (různých typů soužití a typů domácností), struktura rodinných příjmů a hospodaření domácnosti budou předmětem dalších výzkumů v roce 2003. Pozornost bude také věnována možnostem sladění životních startů (profesního, manželského, rodičovského) mladých lidí. Analýzy budou dále sledovat vliv vnějších podmínek na životní úroveň mladé generace, zejména pak situaci na trhu s byty a trhu práce.

Poznámky

Pozn. 1 - velmi nízké četnosti „mladých“ rodin zemědělců, zejména jednodětných

Pozn. 2 - jeden interval odpovídá 0,2 koeficientu ŽM

Pozn. 3 - opět se jedná o velmi nízké absolutní četnosti

Pozn. 4 - v r. 2000 se ještě navíc vyplácely dvě samostatné dávky - sociální příspěvek k vyrovnání cen tepelné energie a sociální příspěvek k vyrovnání zvýšení cen nájemného [Statistická ročenka 2001]

Pozn. 5 - Rodičovský příspěvek například nečerpá 7,8 % rodin s jedním dítětem do čtyř let věku. Důvodem může být převážně ekonomická aktivita rodiče. Třetinu dvoudětných rodin tvoří rodiny s jedním či oběma dětmi ve věkové skupině 0-5 let, přičemž v jedné třetině z nich (98 rodin) s průměrným věkem dětí do čtyř let včetně pobírají příspěvek všechny rodiny.

Pozn. 6 - www.czso.cz - časové řady

Pozn. 7 - srov. Demografie 3/2002: Diskuse str. 197-203, Rabušic, L.: K některým předpokladům formulace pronatalitní politiky; Demografie 2/2001: Kučera, M.: Potřebuje Česká republika zřetelnou populační a migrační politiku?

Literatura

Baštýř, Ivo: Rozsah a struktura dávek státní sociální podpory a sociální péče v období přijímání České republiky do Evropské unie, 2002

Baštýř, Ivo a kol.: Životní minimum v zahraničí a v České republice: Srovnávací studie; MPSV, Praha 1997

ČSÚ: Statistická ročenka České republiky 2001

ČSÚ: Vybrané údaje o sociálním zabezpečení v České republice v roce 1998, 1999, 2000, 2001

Diskuse, 2002: Holčík, J. - Diskutujeme o populační politice; Srb, V. - Populační vývoj a populační politika v České republice; Kučera, M. - K diskusi o populační politice České republiky; Demografie 3/2002, roč. 44

Dlouhý, Jiří: Vzájemné vazby systému daní a dávek v České republice; Sešity pro sociální politiku, SOCIOKLUB, Praha 1997

Hiršl, Miroslav: Jak se mění počet dětí pobírajících přídavek na dítě; Sociální politika 10/1999

Hiršl, Miroslav: O vývoji sociální situace v roce 2000; Sondy 28/2001, roč. 11

Hiršl, Miroslav: Vývoj životního minima a minimální mzdy v České republice v letech 1991-2000; Sondy 1/2000, roč. 10

Holánová, Eva: Vývoj peněžních příjmů domácností v roce 2000; Sociální politika 7-8/2001

Krebs, Vojtěch - Průša, Ladislav: Státní sociální podpora; GRADA, Praha 2002

Kučera, M.: Potřebuje Česká republika zřetelnou populační a migrační politiku?; Demografie 2/2001, roč. 43

Mareš, Petr – Problém nečerpání sociálních dávek; VÚPSV, Brno 2001

Mašková, Hana: Mateřství v kontextu aktuálních legislativních změn; Sociální politika 12/2002

Rabušic, Ladislav: K některým předpokladům formulace pronatalitní politiky (diskuse s Milanem Kučerou a zastánci pronatalitní politiky); Demografie 3/2002, roč. 44

Sirovátka, Tomáš - Mareš, Petr - Večerník, Jiří - Zelený, Martin: Monitorování chudoby v České republice: úvodní studie; VÚPSV, Praha 2002

Sirovátka, Tomáš - Wildmannová, Mirka - Bubnová, Andrea: Česká rodina a sociální dávky; Pohledy 2/2000

Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990 - 2001: Bulletin č. 17; VÚPSV Praha 2002

www.czso.cz

www.mpsv.cz

zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů